

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1998

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

- Coloured covers / Couverture de couleur
- Covers damaged / Couverture endommagée
- Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- Cover title missing / Le titre de couverture manque
- Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- Only edition available / Seule édition disponible
- Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.

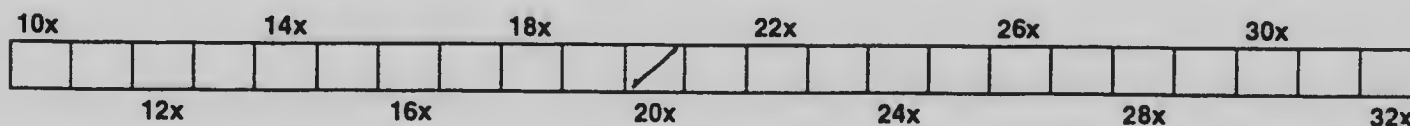
- Additional comments / Commentaires supplémentaires:

Text in Ukrainian.
Some pages are cut off.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- Coloured pages / Pages de couleur
- Pages damaged / Pages endommagées
- Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- Pages detached / Pages détachées
- Showthrough / Transparence
- Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleure image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below /
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

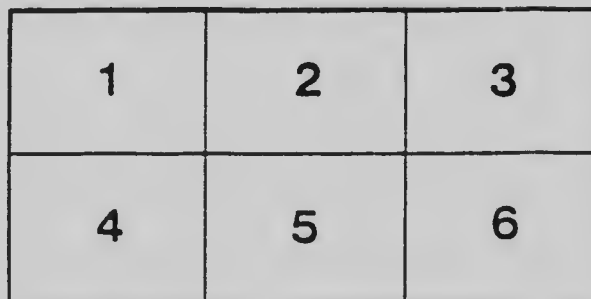
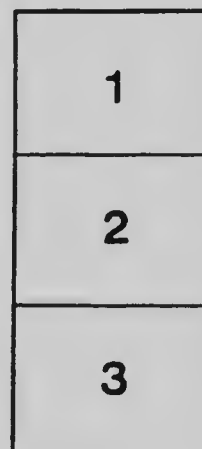
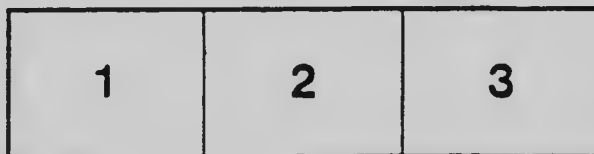
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol \rightarrow (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

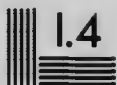
Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole \rightarrow signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

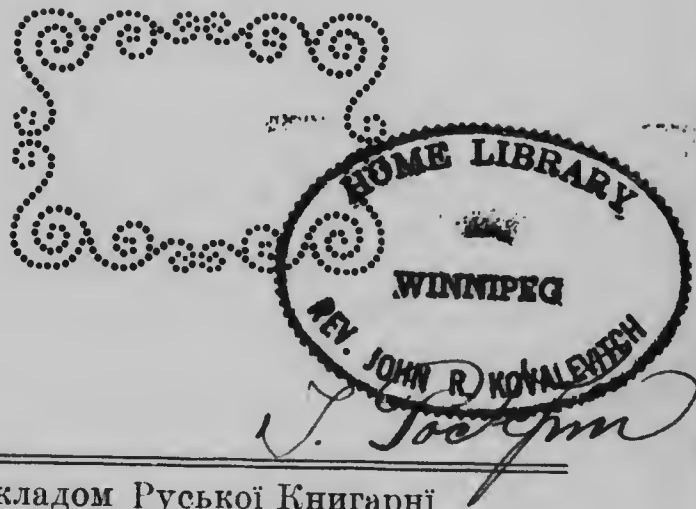
APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.

ЗА СЕСТРОЮ

ОПОВІДАНЄ
З КОЗАЦЬКОЇ СТАРИНИ

Накладом Руської Книгарні
850 Main Street, Winnipeg, Man.

1915.

1914
MAY 10
1914

I.

На правому березі ріки Самари, зких десять миль від Дніпра лежало українське село Спасівка. Даремне шукав би хто в теперішню пору за ним. Воно пропало. Зруйноване, поросло травою. Як багато, багато інших тогочасних українських осель

Як Спасівка не відрізняла ся своєю долею від других посестрець, Так само була похожа своїм зверхнім виглядом на другі оселі: такі самі хати з дерева та глини вкриті соломою або очеретом.

Хати стояли рядком до сонця на південь, оточені огородами та садками. По середині села велика площа — майдан, на якому стояла невеличка деревляна црковця, а побіч неї вбоге пошівство.

Не було тут видно зверха ніякої заможности. Кожен клав хатку таку, щоб лише перед студинею та спекою захистити ся, а більш нічого. Нікому не снило ся вкладати на будову гарних домів з хоромами, бо ніхто не вгадав, що завтра прийде, чи його праця від разу не спопеліє. То були страшні дні набігів татарських на Україну.

У тих часах вибирали люди під свої оселі такі місця, які після їх гадки давали би найпевніший захист перед ворогом, та в яких можна би найвигідніші знайти умови до життя: **отож недалеко води або над водою, а відтак близь ліса або очерету, де би на випадок татарського набігу найбезпечніше було скрити ся та уйти поганської неволі.**

Спасівку зложили на сему місці тому, що тут надибали цілий гай терневий гай до Дніпра не було далеко, де росли великі ліси, звідкіля можна було набирати достатком дерева.

Першою роботою Спасівчан, що тут поселили ся, було прорубати серед терневого гайку круті стежки та покопати ями на сховок своїх статків, на випадок акоїсь татарської халепи.

Розмеживши відтак землю на оселі, вони обставились густим частоколом дубовим.

Та праця тривала кілька років, заки були хатки готові і село розкинуло ся як слід.

Спасівчани зайшли сюди зза Дніпра, також по татарським погромі, а що стапули на тому місці на самого Спаса, тож і прозвали своє село Спасівкою.

В той час, як зачинає ся наше оновіданє, Спасівка була вже старим селом. Вказували на се старі, зеленим мохом порослі стріхи, утоптані вулиці, стара церковця і чималій цвинтар з деревляними, почорнілими від старости похиленими хрестами, а далі навкруги частоколу повпростало чимале терис, з чого Спасівчани дуже раділи, бо се також сприяло приступу до села неменше частоколу. Лише дві були на противних кінцях села прогалини, зачинені воротами.

Спасівчани жили тут наче би в якій фортеці. Походячи з козацького роду, вони розуміли вагу небезпек, і були на стільки осторожними, що на кожну ніч ставляли чергою сторожів при обох воротах: аби їх ворог не напав зненацька.

До того ще вони умовились з сусідними селами, щоб у всякого були на поготівлі бочки зі смолою, які на випадок татарського набігу треба було запалити, аби тим способом остережили других про небезпеку.

Такий лад завів в селі старий досвідчений козак, котрий прийшов сюди з першими поселенцями. Та хоча старий Охрім вже давно лежав в сирій землі, то Спасівчани придержували ся тих звичаїв і далі.

Та якось Спасівчанам до тої хвилі жилось безпечно. Чи Спасівка не лежала на шляху татарському, чи з якої иншої причини, досить, що до тепер нічого її не тривожило. Спасівчани жили безпечно, пахали землю, годували товар і кохали пасіки, славили на цілу Задніпрянщину, та позводили гарні сади. В Спасівці жив слашний козацький рід Судаків.

Вони славили ся тим, що не було між ними одного, який би не був на Січчї між низовим товариством. З того виходило, що їх було мало. Богато з них полягло головами у битвах, багато пішло у неволю, а жіноцтво переходило до інших родів.

Тому то єї, що остались живими, богатіли на ціле село і з того були у всіх у великій пошані.

Рідня Судаків під той час складала ся з старого діда Андрія — яких 70 років з роду, його сина Степана, його жінки Паранки, двох синів Петра і Павла, та дочки Ганни.

Властиво Петра тоді вже не було дома; на Запороже пішов. Другому синові Павлови було п'ятнадцять а дочці Ганні тринадцять літ. Поки діти були молодшими, цілим хазяйством клопотали ся Степан з жінкою. Дід Андрій пильнував пасіки, наглядав хати і дітей. Вважав своїм обовязком привчити Павлуся до рязарського ремесла.

Вчив його їздити на кони, кидати списами та арканами, стріляти з рушниці та з лука і орудувати шаблею.

В інших хвилях оповідав йому про запороже, про козаків, їхні звичаї, та про всі походи й пригоди з свого життя.

Діти слухали залюбки оповідання дідуся. а Павлусеви снили ся відтак битви з татарвою, степ широкій і він мрив зсєдно об тім, коли він підросте та стане славним козаком. Павлусь і Ганна любили ся дуже між собою. Він її учив по тай діда всіх отих штук, яких научив'ся від дідуся, бо дідусь все говорив, що се не жіноче, а козацьке діло.

Від сих оповідань виробила ся у Павлуся завзита та дика козацька натура. В таким молодечім пориві зробив він не одно таке, за що хотіли його батьки покарати. Тоді він втікав або до діда в пасіку, або в тернину, звідки не вийшов би був за нічо в світі, хоч нераз був дуже голодний.

Тоді вже Ганна вставляла ся за ним, так плакала поки не випросила вибаченя.

Тоді бігла в тернину. Вона одна знала де Павлусь скрив ся, і звіщала йому добру новину.

Вертали разом до дому веселі і щасливі.

Батко звичайно в таким випадку погрозив Павлусеві пальцем а до Ганни промовляв:

— Козир - дівка! Тебе би йно в послі слати....

З сєго завязала ся між дітьми така любов, що одно без одного жити не могло, і здаєть ся, не було нічо такого, чогоб Павлусь для Ганни не зробив...

Було се одної неділі в місяцю червню,
Люди поприходили в полудне з церкви.

На дворі стояла красна погода. Пообідавши, розійшли ся спочивати. Старі полягали в холодку під деревиную. Жінки порались з посудиною. Молодіж проходила по майдані. Так тривало поки не задзвонили до вечірні.

Тоді все, що могло ходити пішло до церкви, яка не могла їх помістити.

Тож хто прийшов пізійше, ставав або сїдав під церквою. Парубки пішли під дзвіницю а дівчата ставали гуртками по другому боці.

По вечірні розбрили ся по майдані. Старі люди посїдали на приснах під хатами або таки на траві. Недалеко церкви сиділи старші жінки балакаючи.

Дітвора вганяла по майдані а парібки засунувши бадьорно шанки на одно вухо, проходжувались повагом по вулицях, споглядаючи за дівчатами, що теж оподалік зібрали ся і ладилась заводити вулицю.

Як іно сонце перестало жарити, взяли ся дівчата за руки і стали співати пісень. До них наблизили ся парубки і стали собі підтягати.

Пісня звабила і старих людей. Вони теж окружили молодих, придивляючись їх забаві; хоча се була така звичайна річ в українському селі, яка кожного літа у неділю або свято повторяла ся. Оподалік від того гуртка те саме робило молодше покоління Спасівки: діти - недолітки, хлопята і дівчата. А все те в святочних одягах, вміте та вичесане, заквітчане і пристроєне.

Любо було поглянути.

Навіть панотець Авмрозий не видержав, а вийшов з попадею і дочкою на майдан подивити ся на вулицю та послухати пісень.

Над самим вечером причнали скотарі товар з пасовиска.

Опять новий образок. Скотарі вигукували і заганяли товар у ворота. Поважні корови та воли, гоїдаючи головами йшли до своїх загород. Вівці бляли, тиснулись в гурток, а коні розбігли ся по майдані та скубали траву.

Корови й не гадали виминати вулиці, а йшли в саму середину між дівчат. Настав веселий крик і сміхи, усе розбилося.

Дід Андрій сидів з сусідом Панасом на приспі Покурюючи люльки розмовляли о хазяйстві.

— Сего року мабуть врожай буде, — каже Панас.

— Дай Господи. Коби лише в злу годину не вимовити...

— Ходив я сеголня в ранці в царину, аж душа радів, таке все повиростало.

— Коби хоч зарани не було...

— От і не говори! Хай свята Цокрова заступить — сказав Панас і перехрестив ся . . .

— Та я собі сего не бажаю, але всіляко буває...

В сій хвилі надбігла купа малих хлопці, що гнали за дівчатами ровесницями, та вигукували, сміючись:

— Мурашки, ховайте подушки, татари їдуть...

— Не викликуй чорта з пекла! — гукнув дід Андрій.

Та хлопці на се не зважали, а гонили далі. Один хлопець піймав Ганю за плече, та так сіпнув, що дівчина впала на землю. В сій хвилі прискочив до його Павлусь і піймав за карк.

— Як ти смієш? Се моя сестра...

Той обернув ся і хватив Павлуса теж.

Стали борикати ся.

Павлусів противник був старший і дужий. Він хопив Павлуса пів перек і тиснув цушко руками. Оба червочі мов бураки, стали борикати ся. Зараз обступили їх другі і стали придивляти ся, хто кого поконеє, хоч усім здавало ся, що Павлусь не дасть ради.

Та воно не так стало ся. Павлусь підніс в гору свого противника, та як лише сей відстав від землі, розмахнув ним і кинув на землю.

Тамтому стало соромно і лежачи ще, почав бити Павлуса кулаками...

— А гов! Півні! — гукнув якийсь парубок і вмить розірвав воюючих... — Досить з вас, оба ви браві козаки будете...

Хлопців неначе водою об'ляв...

— Не зачіпай Гані — говорив Павлусь — ніхто не сміє її торкнути, а то побю...

— Хібаж вона мальована? Чого лізе до гурту таке нечіпай-мене...

— Павлусю, ходи сюди! — кликнув дід Андрій....

Воно гарно, що ти за сестрою так встоюєш ся, та бач він се ненарочно, а випадком... ну, досить... спати час...

І всі стали розходити ся домів. Тепер залунала пісня по селу між хатами. Нікому не хотіло ся розставатись з таким на причуд гарним українським вечером....

Гомін став стихати. Де-де заблеяла в клуні вівця. Від степену долітали голоси дикого нічного птацтва. Дід Андрій, повечерявши з сімєю, сидів ще довгенько на присіпці, покурюючи люльку. Він оглядав ся по зорях, міркуючи, яке буде веремя. Наспів час сінокосів і треба було людям погоди.

Відтак здохнув нанку і став півголосом молити ся.

Серед молитви почув якийсь внутрішній неспокій, начеб чого лякав ся. Відмовляючи акафіста, якого знав на память, він пішов поглянути, чи вартовий біля дверей не спить.

Вартовий загорнувшись кожухом, похожав з рушницею біля воріт, муркотячи якусь нісню під носом.

— Співаси, Філімоне? — заговорив дід з далеку. Він знав, що так то не кінче безпечно зближати ся до вартового.

— Не співаю, а підспівую. бо дуже мене сон бере, аби часом не заснути...

А не чути нічого?

— А хіба що? тихо, як в усі.. Щоби воно таке мало бути чути.

— Мені чогось лячно, начеб донебудь недалечко вовкулака блукав.

— Ет! Який там вовкулака! Вам би, діду, спати пора...

— Здоров будь, Філімоне!

— Здоров, діду!

Дід Андрій звернув в село, розпочинаючи акафіста далі від того кондака, на яким зупинив ся. розмовляючи з козаком.

Йому було соромно самого себе, що без причини боїть ся. Вже не йшов на другі ворота, а прямцював до хати.

В сій хвилі пролетів над сивою головою діда лилик і легенько зачепив його по голові крилом. А може лише вітрець від крила повіяв. Та від того дід аж на бік відскочив.

»Господи! що мені стало ся?« заговорив сам до себе... »Хибаж мені се смерть у вічн заглянула? Чого я так лякаюсь? Не в такій небезпеці бував, та не лякав ся, а ось і лилик настрашив.... Тьфу на тебе!... Господи Спасе помилуй!

Старий зайшов у хату. Вже всі спали. В хаті було душно. Дід не зачинив дверей і ліг на лаві...

Серед тихої ночі залунав церковний дзвін на тривогу.

Дід Андрій, що йно задрімав, схопив ся перший і заглянув у віконце. Вдарила луна з другого боку майдану. Значить: пожежа.

— А нуте, дітки, вставайте! — гукав дід. — В селі пожежа.

Усі посхачували ся. Дід вибіг на двір. Тут вже гамір і крики. Він розглянув ся. Пожежа розгоріла ся на всіх чотирох сторонах села...

Дід зміркував відразу, що се не припадок, а підпал... Се непримінно Татари.

Він скочив в хату і хопив довгу спису в руку.

— Степане! Збрую бери! В селі Татари!

Діти стали плакати, а дід вибіг прожогом з хати...

На дворі стало ясно від пожежі. Ціле село прокинулось. Люди з криком та зойком стали ратувати свою мізерію. Виганяли товар зі стайні та виносили із хат свої статки.

Про ратунок горючих хат не було що й думати. Не було чим гасити, а соломяні криші, висушені від сонця займали ся одна по другій.

У селі стало мов у пеклі.

Товар ревів, вівці бляляли, та завертали до своїх горючих хлівів, коні бігали, мов бішені по майдані, та повертали людий, налякані птиці кружляли в округ полумя. Діти плакали, жінки голосили, козаки накликували, та ніхто нікого не слухав. Кожен робив як знав, а дехто то таки не знав, що йому робити і стояв без діла.

Але Татари не показували ся...

В таку скрутну хвилю люди лиш знають виносити з хати, що під руку понаде, а більше нічого.

Судакп найскорше поставали, тай ще не вєпіли повиносити усього добра з хати та комори. Увїхали ся всі аж попрїли.

— Аллах! Аллах! — залунало з боків, де були ворота.

Сей крик був такий могутний і дикий, що приглушив усе крики та зойки в селї. Та не те, що приглушив, але від того чортового крику усе в селї притихло. Лише трїски горїючих хат та лоскїт падаючих крип і стель було чути. Вєсь проче начеб зачароване, замовкло. Навїть товар занїмїв. Кожен стояв мов занїмїлий і не знав, що робити.

— Збрюю берн, чоґо став?! — гукнув якїсь голос.

І знову все заворушилось, як мурашки. Кожен хапав, що під руку попало, і ладив ся до оборони.

У сїй хвилї з обох боків на майдан сунулась чорна маса збита в куну. Здавало ся, що якась чорна як пїч хмара впаде на землю і суне лавою з двох боків в село. А з тої хмари лунав заєдно чортячий крик: Аллах! Аллах! Почулось декїлька вистрїлів з рупниць, та се їх не спшило. Татари вже були на майданї. Тепер можна їх було при світлї пожежі розпїзнати. Вони розбїгли ся і стали ловити людей.

Дехто був так наляканїй, що давав себе без опору вїзати. Другї стали боронити ся, чим хто мїг.

Дїд Андрїй зі Степаном станули зі списами в руках перед хатою, яка ще не заняла ся. За ними на присїні спїдїли наляканї дїти, притулившись одно до одного. Палажка поралась ще в хатї. Павлусеви приходило на думку забрати Ганю, скочити в город та спрятати ся в бурян. Та йому здавало ся, що за плечима тата та дїда безнечїйше. Дрожачи зі страху, він голубїв і успокоював сестру.

Який Татарин розїгнав ся до них, висувалась довга списа начеб гадючий язик і Татарин злїтав з коня. Перед ними лежало вже кїлька татарських трупїв... Та в сїй хвилї наче шуїлка на курча вив татарський аркан на голову Степана і повалив його на землю. Дїд Андрїй нахиливсь розмотувати списа, та в тїй хвилї татарська шабля розчерпила йому го-

лову.. Оборона пропала. Діти закричали в один голос і заде-
ревіли.

Татари позлазили з коний і звязали Степана. Один вхо-
пив налякану на смерть дівчину. Її чепив ся з усієї сили Пав-
лусь. Татарин тягнув обоїх.

Павлусь в розпуці хватив Татарина зубами за руку і
вкусив так, що Татарин аж засичав з болю. Він пустив Га-
ню і вдарив з цілої сили Павлуся кулаком по голові. Павлусь
втратив пам'ять і впав на землю. Ганя кинулась прожогом в
хату. Другий Татарин шиймав її за косу і став тягти до се-
бе.

Тепер станула на порозі Палажка.

В одній спідниці, простоволоса, виглядала страшно.
Очи набігли кровю з лютости та розпуки. В руках держала
сокиру.

Закі Татарин успів взяти Ганю, Палажка кинулась, на-
че ранена лвиця й розрубала йому голову. Відтак скочила
перед дитину і закриваючи її своїм тілом, рубала сокирою на
всі боки.

Татари не радо вбпвали жінок. То була для них най-
лішна добича, коли шиймали живу жінку. Один зайшов з бо-
ку і злапав Палажку в обійми. Другий вирвав її сокиру з рук.

Тоді Палажка стала обороняти ся кулаками мов довбня-
ми і зубами. Не могли її подоліти, бо коли побачила як її Га-
ню взяв Татарин на руки і поніс омлілу, вона мов несамови-
та кусала і била кулаками та розкидала Татар мов околоті.

Не було иншої ради. Татарин добув ножа і штовхнув її
в груди в само серце. Кров жбухнула далеко, Палажка засто-
гнала раз і повалила ся мертва...

В тій хвилі отворив Павлусь очі і побачив трупа мате-
рі. Тепер вже нікому його боронити і він проліз поза хату і
сховав ся в бурян.

Звіден міг бачити все, що діяло ся.

Не багато було таких, що боронили ся. Татари поріза-
ли або повязали всіх, що були на майдані, а тепер вганяли
ся за дівчатами, ловили їх, вязали і тягли в одно місце коло
церкви. Другі кинулись зганяти товар, ловити коний та гра-
бувати. Павлусь бачив як панотця витяг Татарин за бороду

і таки під церквою відрубали його сиву голову. Попадію, що рвалась до чоловіка, вбили теж. Попадію звязану повели до гурту. Другі Татари стали витягати козацькі вози, запрягали пійманими волами та вантажили нагарбане добро.

Вони раділи мов чорти. Грабежа була добра, бо Спасівка була селом дуже багатим.

Татари розбивали сокирами скрині і витягали гроші та лїншу одежу, а все решту кидали в вогонь.

Павлусь дивився на те все наляканими очима. Йому здавалося, що се якийсь страшний сон, з якого не можна прокинутися. Наслухавшись не раз під ніч оповіданя від дідуня про Татар, він мав не раз такі сны. Тоді плакав і кидав ся, поки його хто не збудив. Тепер ніхто його не збудить. Йому ще шуміло в голові від татарського удару, голова боліла. Він знав, що се не сон: а всеж таки не міг рушити ся з місця, так задеревів увесь.

З того одубіня прокинувся від плачу полонених людей, що стояли купою під церквою. Церкви Татари не підпаливали, аж повиносили все до чиста. А хата займала ся одна по другій і було ясно як в день.

Лише мала частина Спасівців змогла втечи в тернину і поховати ся.

Про тернину погадав і Павлусь. Та йому треба було бігти майданом, а там повно Татарви; певно піймають.

Він хотів бодай побачити Гапю, та її не міг доглянути між бранцями.

Відозвало ся в йому почуте самоохорони. Втікати де-небудь з сього пекла! — відзивалось йому в душі... Та він не мав сил рушити ся з місця. Його наче приковано до того невольного образу, який бачив. Татари увихались мов чорти по селу. Їх стижковаті шапки і вовною горі обернені кожухи надавали їм такого страшного вигляду, що дивлячись на них, кров замерзала в жилах. Павлусь не раз бачив Татарів, та вони були крамарі, які заходили в село. Він не раз з них сміяв ся, прозивав їх з другими ровесниками, скубав за кожух, а не раз і грудками за ними кидав. То були люди спокійні, а при тім смішні, смішні...

Тепер не те. Сі Татари хоч і похожі на тамтих крамарів, а які страшні тепер при своїй розбишацькій роботі!

А село все палахкотіло і присвічувало їм...

Нараз завважив Павлусь, що Татари, виловивши або перебивши людей на майдані та між хатами, пішли поза хати шукати по бурянах тих, що поховали ся. Знову розпучний крик пі́маних дітей, яких несли Татари мов баранів до купи на майдан.

Павлусь кинув собою, наче з ланцюха хотів відірвати ся, і нишком вибираючи такі місця, де не світило ся, побіг прямо до частоколу. Тут знову бурян. Кропива парче йому руки та лице, але він на те не зважав.

Оглядаючись на всі сторони, він видряпав ся на частокіл. На другім боці частоколу густе терне, а за ним стоїть Татари на сторожі і нильно розглядає ся.

Павлусь відразу зсунув ся з частоколу в бурян. Коли оглянув ся, побачив, як біля їх хати нищорив Татарин. розгортаючи ногою бурян. Тепер Павлусь був би певно попав ся в татарські руки.

І з відсіля треба було втікати. Поганці й єди прийдуть... Павлусь став розгортати бурян і втікати похід частокіл. Від часу до часу підносив голову і розглядав ся, чи його хто не слідить...

Так дійшов аж до воріт і тут мусів втратити всю надію на втечу. Біля воріт крутили ся Татарч ціпи і кінні. Вони щось розмовляли між собою, чого Павлусь не розумів.

При тих воротах стояли осідлані коні, помрищані до частоколу.

Павлусь підклав ся під самі ворота і скрив ся в корчі дикого бозу... У його сильно било ся серце. Ціла увага звернена була на се, щоби відопняти коня, сісти і непомічено втечи.

Та се видалось йому неможливим. Татарам і не спало ся відступати від коней.

В тій хвили захвилювало на майдані. Роздалсь татарські крики, начеб за кимсь гонили. Павлусь розхилив галузе базнику і придивив ся.

Крики наближали ся саме до сих воріт, де був Павлусь. Він побачив, як кілька волів з страшним ревом і задертими в гору хвостами гнало по майдані в сторону воріт, розбираючи усіх по дорозі. Павлусь таке вже не раз бачив в літі на степу, де пасли ся воли. Тоді іменно, коли муха дуже тяла, рогатий товар бісив ся, зривав ся і утікав у село. Тоді ніяка сила не годна була його спинити. Та тепер не було ні спеки ні мух; отже від чого воно таке стало ся?

Невжеж вони налякали ся чогось, щось їх сполошило і вони тепер летять мов несамовиті?

Справді вони посатаніли. Вони рванулись у ворота. Татари, що тут стояли, хотіли їх спинити.

Воли заревіли глухо, вдарили на Татарів мов тараном і взяли їх під ноги. Кілька наляканих коний зірвало ся з припони і пігнули в степ. Остав лише оден кінь осідланий, що стояв з боку. Він теж налякав ся, але не міг зірвати уздениці, і хоч ставав дуба, остав на припоні, а воли перебігли біля нього.

Сю хвилю використав Павлусь. Він виліз корча, відв'язав уздечку, успокоїв коня, закинув поводи на шию і вдрапав ся на сідло. Кінь, почувши людину коло себе, занепокоїв ся.

Тепер Павлусь поправив ся на сідлі і рушив що сили з місця у степ... Татари, яких воли порозбивали, не помітили сего.

Зате оден сторожний Татарин, що стояв за частоколом та вступив ся на час волам з дороги, побачив утікаючого Павлуся. Хлопець був в білій свитині і відбивав від чорного сідла.

Татарин доміркував ся, що се хтось з бранців, і пустив ся доганяти. На щасте кінь Павлуся був ліпший, з ще й хлопець не затяжив йому тільки, що рослий Татарин. Поганець зміркував, що бранець втече. Він взяв ізза плеча лук, та став за ним стріляти.

Павлусь почув як стріли свистіли йому попри голову. Від сього кінь налякав ся і став гнати мов вихор. Хлопець не міг досягти своїми ногами стремен і вони били коня по бокам. Серед такої шаленої їзди міг він легко злетіти з ко-

ня мов перце. Тому схилив ся і держав ся обіруч його гриви. Він уже був певний, що Татарин його не здогонить. Та нараз щось його заболіло за лівою лопаткою, начеб. ножем різнув. Хлопець посмотрив рукою. Зза плеча звисала стріла, що зачепилась стрілкою за жупан. Павлусь почув, як щось теплого плило йому по спині і дуже сього налякав ся. Але чутно було, як тупіт погоні втихав.

На дворі стало на світ заносити ся, коли Павлусь опинив ся над рікою Самарою. Нечуючи за собою погоні, здержав коня. Через ріку пустив ся кінь вилав. Павлусь чув від дідуса нераз, що особливе татарський кінь вміє по майстерськи плавати, і не лякав ся ні раз, що кінь утопить ся. Кінь форкав, підгулькуючи в гору, поки не доплив до другого берега. Тут видряпав ся на суше і так сильно потряс собою, що трохи хлопця з себе не струтив.

Настав ясний день. Павлусеві здавало ся тепер, що йому грозить більша небезпека, чим в ночі. Тепер його з усіх видно.... Татарва снуєть ся по степу, його побачать певно піймають.

Його нанав страх. В його уяві Татарва була такою силою, що її ніхто не переможе. Дідусь розказував йому, як козаки били Татар; та ось він бачив, як Татарві нічого не сперло ся, і дідусь і багато других дужих козаків полягло. Він знову став втікати, хоч сам не знав, куди і до кого, абі лише дальше від сього старшого пекла, в якому він не давно був.

Він віхав у широкий степ.

II.

Що се: степ, про який у піснях співають?

Уявіть себе малим, дуже малим чоловіком, оттак палець завбільшки. Уявіть собі, що вас — того маленького чоловіка — поставили на широкому рівному оболоню, на якій із рідка стоять зарослі травою старі муравельники. Оболоня вкрите травою, що вам сягає пояса. Між травою цвіти аж хапають за очі своїми красками; а гляньте докруги себе... Ніде краю не видно. Обрій неба наче вижобле

івкуля кругом вас далеко спочиває на землі. Нїде нї ліса і гори, лише муравельники видно. А поїдете десяток миль котрий небудь бік, те саме і те саме... Нї краю нї берега.

Се степ, український степ, зі своїми високими могилами. Се одинокі дороговкази для людей, що туди заблукають. Деякі могили і називають ся своїм іменем; про другі іхто не знає, нї імен їх, нї відкіля вони взялись.

Ось над одною з менших річок, які вливають ся в Саару, стоїть висока могила. Її прозвали Свиридовою. Нїго не знав, чому вона так зовесь і ніхто не перечив ся о се, щоб її називати инакше. Але всі старші козаки знали, де стоїть Свиридова могила, і кожен до неї потрапив, хоч би і вночі. Тому то частенько козаки змовлялись на Свиридову могилу, як на місце збірне, де можуть напевно з'їхати ся. Тут і річка під боком, де можна коня напоїти, і трава тут завжди для попасу, і корчі над рікою, де в пригоді і скрити ся можна. Ось і тепер спить під Свиридовою могилою козак,

Як іно на світ божий занесло ся, озвалась степова звірна. Ціле степове царство прокинулось і заголосило на свій лад.

Від того гамору козак прокинув ся. Сів на своєму конусі, де спав, протер очі і перехрестив ся.

В одну мить станув на ноги і став розглядати ся. На хвості побачив широке зарево.

Козак став придивляти ся та хитати головою.

Що за мана? Вчора в сім боці заходило сонце, а сьогодні сходить? Хибаж воно вертаєть ся?

Козак поліз на могилу і зараз зрозумів усе. Пізнав, що велика пожежа. Се вже певно поганці бенкетують. Годи, спаси хрещений народ!

Відмовляючи голосно молитву, пійшов до річки вмивати ся. Його вороний кінь, що пас ся недалеко на припоні, побачив свого пана, заржав весело, начеб хотів його зиною привитати.

— Здоров будь, товаришу! Гаразд почував? — заговорив козак серед молитви.

І перестаючи молити ся, козак став вмивати водою бриту голову.

Відтак виймив ізза пояса малий гребінчик і кусок зеркала, та став причісувати свій чорний довгий оселедець та закручувати його за вухо. Так само розчесав вуси і зложив їх складно по запороськи в низ.

Семен Непорадний — він так звався — був кремезний козак літ триццяти. Одягнений був у широчезні, мов море, червоні штани, які підперізував широким поясом. На ногах добрі шкіряні чоботи. Сорочка була подерта і замашена та на грудях широко розхрістана, звідки визирали широкі косматі та сонцем смалені груди. Миючись, засукав рукави в гору поза лікті і показав жпласті руки, закінчені п'ястуками мов довбеньки.

Непорадний ухотив на Січи за не-аби-якого силача. Згинав залізні штаби, а коня підносив навперед себе, мов барана.

А мимо його лицарської справности його прозвали на Січи Непорадним за те, що у якійсь стрічи не вмів собі з Татариним дати ради, аж товарищі його визволили.

Та він сим ні раз не обиджався. На Січи не питали нікого, як зве ся; там зараз причіпили кожному імя, з яким не розставав ся вже до смерти. Хочби як козака негарно назвати, він сього не соромить ся. Козаки говорили: »не імя тебе красить, а ти його вкраси«. Найбільше чванив ся козак тим, коли на ділі показав, що він не є таким, яким його при першій нагоді прозвали...

Причепуривши як слід свого чуба і вуса, Непорадний набрав в боклак води і поніс коня напувати. Кінь пив воду, любуючись нею, а відтак торкав лобом свого пана в плече, начеб йому дякував.

Тепер козак взяв ся варити сніданє. Вирубав між корчами над рікою три колики і застромив їх в землю так, що верхом вони сходили ся. До сього вершка між коликами прив'язав мідяний казанок, до якого всипав з мішка кашу. Відтак наляв води і назбирав сухого бадилля на підпал.

За пояса виймив кресиво та губку, напоєну порохом, і викресав огню. Запалену губку вложив у віхоть сухої трави і став нею махати поки не загоріла. Тепер розвів ватру, аж своїми жовтими язиками стала підлизувати казанок з у-

сіх боків. Огонь палахкотів весело, прискаючи іскорки на всі боки.

Непорадний любував ся огнем. Йому ще вчора хотіло ся розложити ватру, бо комарі страх кусали, та не зробив сего задля Татар. Тепер їх повно вештаєть ся по степу, а огонь видно здалека. Тож волів терпіти від комарів, чим виставити себе непотрібно на небезпеку.

От, заки заварю кашу, то й товариші надбіжуть, думав собі Непорадний. Та чейже вистане сього добра на пять ротів.

Непорадний виймив тепер люльку та гаманець з тютюном і став набивати. Наклав відтак вуглику і став шкати, поправляючи цпком ватру, в яку з любовістю вдивляв ся.

В тій хвили його вороний форкнув два рази, підвів голову і насторчив вуха, якими став стричи.

Козак уже стояв на ногах. Кінь оглядав ся на папа звертав в той бік, де саме нині рано видно було пожежу. Непорадний підбіг до свого леговиска, вхопив рушницю і стапув на могилі. Тепер почув, як земля дудоніла від кінських копит і в одному місци захвилювала трава.

Нараз в траві щось забіліло. Козак побачив мале хлопця в білій свитині на чорному татарському коні. Воно держало ся обіруч гриви, а кінь сів прямо до могили. Прийшовши на річку, кінь одним скодом вже був на другім боці. Такого потрясеня не видержав хлопчина і впав з коня в траву по сім березі.

Кінь побіг прямо до вороного і стали обнюхувати ся начеб старі знакомі витали ся.

Хлопця лежало обомліле горі спиною на траві. Се був Павлусь. З плечий текла кров.

Непорадний приніс в боклаку води, роздяг хлопця зі свитини і сорочки і став промивати рану. Нарвав відтак листкі, приложив, віддер кусок свого пояса і обв'язав цупко. Відтак взяв хлопця наперед себе і заніс на свою лежанку та вкрив кожухом. Павлусь лежав з заплющеними очима і важко віддыхав. У його було лице бліде як у трупа. Від того, що він бачив сеї ночі і що пережив, можна і розум втратити не то що...

Непорадний догадував ся, що бідне хлопя втекло з татарських лабетів, та цікавий був дещо від нього довідати ся. Козак отворив хлопцеві рота, вляв йому туди троха горілки з фляшки та став нею нагирати виски...

Хлопець скривив ся, що з ним робить ся, та згодом опритомнів. Побачивши над собою козака з люлькою в зубах, не знав, що й гадати про се, чь се на яві, чи може йому так снить ся...

— Скажіть, дядечку — каже Павлусь слабим голосом — що зі мною, чи я ще живу?

— Живеш, небоже і здоров будеш; ти звідкіля?

— Зі Спасівки... Татарва заграбила, спалила, людей вимордувала, мою маму і діда вбили, сестру взяли... — Хлопець скривив ся до плачу і став дріжати на тілі мов в пропасниці...

— На тобі, хлопче, глоток горілки, успокій ся, заспи, всьо гаразд буде... біля мене ти безпечний...

Павлусь послухав і перестав дріжати.

— Богато було поганців?

— Богато дядечку, ціла хмара. Вони підпалили село з чотирьох кінців; люди вийшли з хат; вони тоді лапали, страшно було, ой! страшно... Сестру Ганну взяли... — хлопець опять став дріжати і плакати...

»Не розумно я чиню!« подумав Непорадний: » Я його лише дратую сими питаннями, а воно ізнеможене, слабе; хай спічне, то відтак згодом усього дізнаю«....

— Еге-ж хлопче! Козакови соромно плакати; ось що: виростеш, козаком станеш, тоді і засоромиш ся. Ти успокій ся, проспись... Кажу тобі, ти у мене безпечний, як у Бога за пазухою... Не я сам тут; другі прийдуть, буде нас більше, безпечнійші. Цить бо!

Непорадний став своїми грубими руками загортати хлопця кожухом з усіх боків.

Павлусь опять успокоїв ся і став засипляти... Непорадний підвів ся потихоньки з землі і пішов до ватри. Капша вже кипіла. Він підмішав її і вкинув сюди добрий кусок сала....

Він задумав ся... Тож саме тоді, як він ось тут спав, Татарва різала народ хрещений. Боже, Боже! Як воно буває на світі: одному добре, весело, а другому біда та смерть... Тепер нагадав Непорадний на коня Павлусевого. Кінь стояв біля вороного і хрунав траву. Непорадний припняв його і здійняв сідло.

х

Хоч як Непорадний був сильний, воно видалось йому за тяжке.

Він став його обмацувати тай усміхнув ся...

»Далебі червінці.. о! і талари... ну дав Бог сиреті долю.. доброго коня собі вибрав... Ото поганець награбував, а як поховав штудерно... я бачу, що у Татарів вартійше сідло, чим кінь з Татаринном«.

Заніс сідло до своєї лежанки і поклав біля Павлуса, що тепер аж хропів.

»Та коби Татарини не схотів гонити за ним з своїми побратимами, поки мої над'їдуть... Ну, так щож. Не дам себе так за піщю в кані з'їсти...

Оніяť нагадав кашу і подавсь туди...

Вороний оніяť зафоркав на тривогу. Кінь Павлуса рванув ся тікати, так припопа не пустила, і він станув.

Непорадний заспокоїв ся, бо вороний обернув ся головою до сідлу сонця, значить, не звідсіля, де Татарів сподівати ся.

Непорадний був вже на могилі з рушницею і побачив гурток козаків, що звідсіля над'їхали.

— Пугу! пугу! — гукнули козаки, побачивши Семена.

Семен не-вадгукнував ся, щоб не збудити хлопця.

— Се ти Семене? Чому не відгукнеш ся?...

Непорадний збіг з могили і подав ся до них.

— Тихше, братіки, тихше! Дитину мені розбудите...

— Ого! А ти звідкіля узяв дитину? Чи ти її вродив, чи Свиридова могила?

— Та бо ви не глузуйте з мене; я правду кажу. Сьогодні над'їхало до мене ранене хлєтя зі Спасівки. Вирвав ся з татарської петлі. Бідне змучене, що аж жаль дивити ся. Не богать міг і розвідати ся, зараз і заснуло.

— Зварив, братіку, їсти? — заговорило кілька голосів

— Та троха зварив — каже Пенорадний, оглядаючись заклопотано на козаків: — Не сподівався тільки гостий. Я зладив на п'ятьох, а вас слава Богу, чи не п'ятьдесят.

— Вгадав, отаманом буден; далєбі нас п'ятьдесят. Стрінули по дорозі ватагу Тріски Остана, знаєш? так злучили ся...

— Як не знати? А деж він?

— Здоров, Семене! — обзиває ся Тріска, злізаючи з коня: — Ну, не турбуй ся, рєшту наваримо самі, тай нагодуємо ся...

— Хибаж ви цілу ніч їхали?

— А вижеж, від вечера до тєнер.

Козаки оглянули ся на сонце, воно вже підійшло високо і озолотило своїми промінями стєн... Від того стала роса парувати і підходити в гору...

Козаки розсідлували та припинали коний, відпинали казанки, збирали наливо і заходились коло варєня каші. Поклали на двох росохатих коликах снєсу і повинали на неї казани.

Огонь розгорів цією силою...

Тєпер стали козаки підходити тихо до Павлуся і придивлялись ся його блідому лицю. Між тими козаками був старий сїчовий дід Панас.

Йому було 80 літ з роду; та хоч час було спочити старим костям у якому зимовику, він »не давав ся старости« і волочив ся з козаками, граючи на бандурі та розвеселяючи їх грою та снєвом. Приставав від одної ватаги до другої і всюди його приймали. Правда, що не годен був шаблею гаразд вимахувати, за те стріляв з рушницї так, що птицю на лету не хибив. До того він знав лічити рани зїлем, та через те радо його приймали до гурту. Його знала ціла Україна як характерника, себ то такого; що знає заворожити кулю, що його не береть ся. Бо й справді.

Дід Панас товаришував в походах в Крим, в Польщу, в турецьку та волоську землю, був в неодній біді, а ніколи жадна куля ні шабля його не драснула. Мимо своєї старости він голив часто лоб і бороду, заплїтав по молодецьки свого

живого чуба і довгий на аршин вус, що двома мітлами звисав аж на груди...

— Чи ти йому промив рану? — питає ся дід Панас Семена.

— Промив водою і приложив листків.

— Се пусте. Рану промивай горілкою, бо вода нечиста бува... Та ми побачимо, як прокпнеть ся...

— То кажеш, Спасівка в попелі? — питає ся оден козак.

— Либонь, що так: я бачив сьогодні на розсвіті велику пожежу з сього боку. Хлопя говорило, що Спасівку спалили Татари; решти недопитав ся, бо хлопець заснув...

Козак зажурив ся і похнюпив голову.

— Ну, а ти чого?

— Е, не питай! Я-ж сам зі Спасівки... там батька-матір полишив...

— Семене! А як хлопя називаєть ся?

— Не вепів спитати.

Козак присів біля Павлуся і став йому щільно приглядати ся.

— Стий, козаче! Так не можна — каже дід Панас: — Наврочиш хлопця, то й вмере з того... Ось йому в лице світить... нездало, йому холодку треба.

Дід Панас приніс два колики, застромив у землю, і розвісив на них свитину, щоби заслонити голову спячої дитини...

— Чи у вас, діду, були свої діти?

— Чого питаєш?

— А того, що ви заходитеь коло його мов пістунка...

— Хибаж се не наш брат, не козацька дитина? Хто зна, що з нього виросте? Тоді і спасибіг скаже...

— Та я вас питаю, чи були у вас діти?

— А хоч і були, так що? Тепер нема своїх, так хай і чужими попіклюю ся...

— Що ви, люди добрі, таку нерозумну балачку завели? — обізвав ся оден: — Яке діло кому розпитуватись? Се-ж не по козацьки... не питай, а на вус мотай, чого тобі треба... Нам би ліпше ось танець завести, повеселити ся; хто зна,

яке буде завтра... Ну те, дїду! Замість дїтий перелїчувати
впшквар де що, щоб аж жижки задрожали...

— Та я прошу вас товариші, не дуже вигукуйте, що
хлопця не розбудити, — говорив вже сердито Непорадний

— Який нам чорт до твого хлопця! Сховай собі його з
пазуху або денебудь... степ широкий...

Дід Панас присїв оподалїк тай став підстроювати бан
дуру.

Він затагнув козацьку стару думу. Козаки його обсту
пили доокола і уважно слухали.

Той, що хотїв танцювати, був невдоволений з сього
Він переступав з ноги на ногу, сїпав потилицю і сльову
вав кризь зуби...

Але перебізати не смїв. А далї відійшов на бік і ляг
траві...

Дума була довга сама собою, та коли її став дід пере
плїтати грою, вона вийшла ще довша.

Настала тишина. Гамір замовк. Усьо слухало.

Від монотонного співу деякі стали дрімати, не виспав
ши ся в ночі.

Дід закінчив, вдаривши ще кілька акордів...

За той час і каша зварилася.

Порозбирали казани. Кожен виймив зза холяви ложку
і став голосно сьорбати, дмухаючи в ложку.

Дід Панас був з себе радий. Ось чого він доказав своє
ю піснею; успокоїв козаків, що вже зачинали сварити ся.....

А той козарлюга, що так хотїв танцювати, хропїв в
траві...

— Чого йому танцювати забагло ся! У животї бурмоче,
наче-б греміло, цілу ніч не спав, а танцював би...

— А хйба-ж ти його не знаєш? Н нього така вдача, що
і в могилї танцювати буде. Раз були ми в походї... його по
ставили на сторожі. Усі були помучені, кожен був радий, що
приляг в траві, а він не видержав підсвистуючи, пішов нав
присядки...

— А з ворогом теж любить танцювати, бравий козак!

— Та і хропїти знає не аби як...

— Ану, Петре! скажи що небудь.. Твій язик не любить їрмувати...

— Не можу, братчики....

— А то чому?

— Кашу їм...

— Хибаж не можна їсти і говорити?

— Можна, та не при каші. Каші шкода...

— А хибаж воно як?

— Ов, недотепний! Сказано: мовчи язичку, їсти мепшашку... Значить: балакати будеш, кашу одберуть...

Всі засміяли ся...

— Не бійтесь, не одберуть... Ось ти щонебудь збрели та душу розведи, а ми усі подбаємо, щоби у тебе каша стала ся...

— А знаєте ви, братчики мої любенькі, від чого каша зряча?...

— Від чого?

— Егеж!

Ніхто не відповіда. Кожен задумав ся, яку дати би відовідь, аби і дотепно і не по дурному... Воно щось у тім є, коли Петро таке загадав... То дуже штудерна голова...

— Ніхто не знає?...

— Та від того, що при огні варила ся...

— Овва! Будім то ми сього не знали... то не жадна штука....

— А чогож не сказали, коли знали?

— Воно, братчики, так: я тобі покажу коня та питаю: де кінь, правда, а чому він кінь?

— А може бути й кобила...

— Може, але воно тому кінь, бо має чотири ноги, хвіст, гриву, вуха і можна на ньому сідати...

— Ти щось нині недотепний. Тобі спатя хоче ся...

В тій хвилі Павлусь прокинув ся і сів на лежанці.

Того лише ждав Петро Судак, котрий що йно ба такав про коня. Він підійшов до хлопця.

— Ти, хлопче, зі Спасівки; се я знаю; та чи знаєш ти Судаків у Спасівці?...

— Як не знати? Се мій рід... Я Павло Судак...

— Братіку мій рідний — заговорив Петро і кинув хлопця обнимати: — Ти й не пізнав мене, я-ж Петро.

Павлусь дуже зрадів...

— Скажи, Павлусю, чи живі батько-мати. Сестра Гня вже мабуть велика буде... тай ти виріс не аби як... А дідусь Андрій?

— Батька і сестру в ясир взяли, дідуся і маму вбили в моїх очах...

— Петрови показала ся сльоза в очах, він її обтер, а ніхто не бачив... та перехрестив ся...

— Якже ти втік? Розповідж....

Павлусь розплакав ся. Козаки обступили їх, і він старозповідати всі свої пригоди...

— Ось чого Петро сумний був, мов сова в полудне — говорили козаки...

— Тепер, панове товариші, нам би подумати ось що — говорив Тріска: — Татарва недалеко, вона тепер вертаєть ся з тим, що награбила. Чи не скочити бп на них та з ненацька та порізати, а добичу відбити?

— Воно-б гаразд було! обзиває ся хтось з гурту. Тепер Татарин то як спутаний кінь або свиня, що добре наїсть ся. Він не ворухливий. А воно би пішла слава, що ми відбили християнські душі з ясиру...

— Дайте і мені старому слово сказати! — говорив дід Панас, а відтак, коли моя мова не до ладу, то вже робіть як знаєте...

— Говори, діду, говори! — гукали.

— Воно було-б гарно тай по молодецьки, ось так злетіти на Татарву та відбити добичу. Та ось воно говорить ся не скачи у воду, як не знаєш броду... Ми не знаємо, кілько поганців є. Я гадаю, що їх буде більш, як нас. Колиб менше, вони би не поважились нападати на Спасівку. Там були славні лицарі, Січовики, а було їх багато. Ну, колиб таки ми напали на Спасівку, то як нас є 51, ледви чи вийшов би один живий.

— Правда, діду, твоя правда...

Се би все гаразд розвідати, а тоді, коли можна, так помагай Боже! Колиж покаже ся, що ні, так годі зачинати, бо

дуло би нерозумно йти так на заріз, як з сього нічого пут-
ього не вийшло би... Вам би насамперед розвідати...

— Пішлим кількох... Добре, гарно!

— А друге діло таке: наші коні хай спочинуть. Цілу
ніч їхали, знемоглись, відпочати треба бодай до полудня.
Татарин навантажений добичею, лізе, як рак. Його не шту-
ка здогонити, хоч би й завтра, не втече!

— Ось і так зробимо — гукали козакп: Спочиньмо, а
зідтак побачимо.....

Всі пристали на те, що говорив дід. Вони напоїли ко-
ний і полягали в траву, декому по пояси...

За той час дід Панас перевязав рану Павлусеві і ліг
біля нього. Павлуся нагодували кашою і він заснув теж...

Оден Непорадний остав на сторожи. Поклавсь на моги-
лі з рушницею і закурив люльку...

Сонце підходило висше і стало припікати. На небі не
було одної хмарки, а ті, що з рана підносили ся з нічної ро-
си, позабирав вітерець і поніс далеко.

III.

Навкруги царювала тишина. Здавало ся, що тепер від
промінів сонця степова трава з собою розмовляє, бо щось
заєдно у ній брєніло, як се буває в літню спеку.

Непорадний, звернений головою в сторону Спасівки,
завважав незадовго, як захвилювала трава, а далі побачив
Татарина на кони. Татарин їхав поволи та заєдно розгля-
дав ся за слідами, куди рано переїзджав Павлусь. Від того
часу потоптана трава поідносила ся, роси не стало і слід
Тозатирав ся. Тому Татарин так поволи проїхав ту просто-
ронь, яку Павлусь минув ще рано.

Непорадний заховав ся в траву, аби його не пізнати, і
тильно слідив за Татариним. Коли він наблизив ся до мо-
гили, Непорадний держав вже на поготові рушницю...

Татарин приїхав аж над саму річку і зліз з коня...

»Тепер пора« шепнуло Непорадному в душі, і він став
прицілювати ся...

Татарин прив'язав коня до корча, а сам пішов в брід на сей бік...

Але Непорадний відразу поклав рушницю біля себе став мерщій взад зсувати ся з могили вниз...

»Дурень я, тай годі!« подумав, наближаючись поза могилу до свого леговиска: »Чи то штука на таку віддаль Татарина вбити тай товаришів розбудити? Я його живого піймаю«.

Він вмить відв'язав від сідла свій аркан і скочив за могилу так, що Татарин його не покмітив...

Непорадний був мистець арканом орудувати. У сьому була ціла його вдача. Ніхто з товаришів не тямив, щоб Непорадний не втрапив. І славний у нього був аркан: цілий шовковий, тонкий і дуже міцний. На аркан ловили козаків зорога коний, а коли случало ся, то й дику козу, сусака. Непорадний аж усміхнувся, беручи свій струмент у руку. Затягнув на аршин петлю, відтак в таких самих віддальх по складав цілий аркан. Оден кінець держав цупко в лівій руці, а в праву узяв петлю зі складками мотуза... Приладивши ся так, він, криючись поза могилу, слідив, що Татарин робити-ме.

Татарин закрадався до обозу як кіт. Він, ще коли сидів на кони, бачив, що козакі спали мов мертві, що сонце жарило на їхні голови, і знав добре, що чоловік, сплячи на сонци, має твердий сон, начеб зачадів... Такий не легко прокинуть ся...

Йому мелькнуло в голову зайти сюди і порізати всіх мов баранів, заки оден видасть з себе голос.

Се, що він думав, можна було зміркувати з сього, що він тепер робив.

Татарин, хлоп високий і плечистий, засукав рукави своєї свитки, поправив шапку і витягнув зза пояса довгого ножа. Ніж заблищав на сонци мов срібло. Татарин поправляв ще щось на собі взяв ножа в зуби...

Ту хвилю використав Непорадний. Повернувшись до Татарина боком, розставив широко ноги і махнув правою рукою.

Аркан фуркнув у повітря, став блискавкою розвиватися.

ся і впав на голову Татарина у хвилию, коли він брав ножа з зубів у руку.

Петля вхопила його впівперек.

Коли перша штука з арканом є, потрапити петлею як слід, то ще більша штука тягнути аркан так, щоби петля зафілила ся а пійманий, щоби не мав часу розмотати ся. Легше се зробити, коли пійманий на бігу; тоді він сам засиляє ся. А тут Татарин стояв на місці і треба було його засилити.

Непорадному бігали руки, як у ткача. Він великими куднями стягав аркана до себе, а відтак сіпнув з усієї сили і Татарин упав горлиць на землю...

Миттю прискочив до нього Непорадний і хопив лівою рукою за горло.

Настала страшна борба. Татарин, пійманий в петлю випустив з руки ножа... Він став пручати ся і розсилів петлю настільки, що мав свобідні руки. Непорадний зміркував, що Татарин дужший від нього... Закликати би товаришів, щоби помогли; та оянь прозвуть його і сміяти ся будуть... Ні! він таки сам його вхопить. Дупив Татарина з усієї сили....

У обох зайшли очи кровію. Оба тяжко дихали один на другого, а жили на руках натягались мов мотузе...

Татарин притиснув Непорадному руку костистою бородою до грудий так сильно, що його аж заболіло. Хотів її разирвати, та не міг... В сій хвилі Татарин вихопив у Непорадного зза пояса острый ніж. Непорадний витягнув руки з під бороди Татарина, та вхопив його ще в пору за руку з ножем записе кістки... Одна хвилинка а Непорадний правим кулаком зацідив Татарина мов довбнею межі очн...

Кров жбухнула з носа, Татарин втратив память і, заюси отямив ся, вже був звязаний за руки і за ноги. Непорадний підгів ся з землі. Він тяжко сапав з утоми, аж дух йому зашпирало...

— Ану, гей, козаки! уставайте! — кричав доплім гошосом Непорадний: — Гостя маємо...

Козаки почали схопувати ся з лежанок. Кожен був зашпанний і не міг з разу очуняти. Горяче сонце зачало їх

геть. Дехто протер очи, зівнув і поклавсь опять. Другі повставали на ноги і ходили один поза одного мов сновиди...

— Та що бо ви! Дурійки наїлись, чи що? Кажу тобі: Татарина піймав...

Найскорше очунав дід Панас. Він перший прийшов до Непорядного.

— Ну те, діти! прочуняйтесь: — кликав дід: — Тут не жарти... Один Татарин вже є, може бути і більше...

Непорядний подав ся до татарського коня, бо се його воєнна здобича. Козаки почали сходити ся. Татарин почав з усієї сили рвати ся.

— Йогоб ножакою, ось як! — кричав один козак, виймаючи ножа: — Чого з ним церемонитись!...

— А не сором тобі звязаного різати? — каже дід Панас: — Живий Татарин більше варта, ніж мертвий; не руш його!...

Козак відступив ся, спльовуючи з досади. Дід Панас наблизив ся до Татарина, котрому ще журчала кров з носа і заливала рот.

— Його треба ратувати, аби не здох — обзиває ся ватажко Тріска: — Нам і так треба було язика роздобути... Хлощі, боклачок води! А ти, діду, роби що знаєш, аби Татарин живий був...

Принесли води. Дід присів біля Татарина і став спити кров із носа... Татарин закликав по своєму і заскреготав зубами...

Дід Панас знав татарську мову:

— Слухай небоже! коли хочеш живим бути, так кажи правду, що тебе питати будуть; а то лихо буде з тобою. З козаками не жарт. Вони не то що вбють, а і мучити стануть..

Татарин почав опять бурмотіти проклони...

— Що він каже? — питають козаки.

— Тож то і біда, що нічого не каже... Ти мені кажи зараз, кільки вас було сеї ночі в Спасівці, і де тепер твій кіш буває....

Татарин ні слова, лише відвернув голову на бік ..

— Ану, що промовить, коли гарненько попросимо! — говорив один козак, наближаючися з розжареним желізом:—

Я заздальгідь приладив. Трохи припечемо пятки, так скаже, усе виспіває. Подержить, хлопці, ноги.

Козаки піднесли Татарини ноги в гору...

— Не дай ноги, — каже до діда, я усе скажу.

— Лишіть його, хлопці! — каже дід: — Ну, говори. а не дуже бреші!...

— Ми були сеї ночі в Спасівці. В нашому загоні було 400 чоловіка. Ватажував наш славний Мустафа-ага, син Ібрагіма, ханського Девлет-гірай (заступник хана, віце хан). Ми пішли на Україну, на свою руку грабувати і брати в ясир. Що зі Спасівкою стало ся, чи багато взяли бранців, я не знаю, бо я стояв за частоколом на сторожи, а відтак пігнав за якимсь хлопцем.

— Чи варто було за хлопцем ганяти?

— Так приказав ватажок, значить, ніхто не смів втечи... Ми знали про Спасівку, що там є много люда і богаті вони. Се донесли нам крамарі Татари. На се село ми давно ладились... Де тепер наш кіпц, я не знаю... Мабуть до дому вертає...

Тріска прислухував ся тій мові, бо розумів її.

— Богато вас перебили в Спасівці?

— Не знаю. Я в Спасівці не був, а за частоколом стережив...

Тріска мотав усе на вус і підсміхував ся, бо вже мав в голові готовий плян, що йому робити: треба до Татар зблизити ся а ночью на їх кіпц напасти. Вони ще не будуть тако леко, бо з грабіжом та з ясиром іде ся поволі.

— Аллах! Аллах! Аллах! — заревіло зі всіх боків, аж луна степом пішла...

Козаки усі розскачили ся від Татарина і кинулись до збруї...

Дивлять ся, а їх зі всіх боків обскочило більш як сотня козаків....

— Чорт батька твого! сердять ся козаки: — От, як налякали?...

— Ха! ха! ха! — засміяли ся ті, що тепер прийшли:— Правда, що налякали?

Попереду виїхав сотник Андрій Недоля на буланому турецькому коні.

— А у вас, до біса, який звичай? Вас би слід палицями! Згуртувались мов вівці над сїном тай про світ забули. А де вартові, де сторожа?

— Якогож біса нам у день сторожа? — обізвав ся Тріска, хиба ми послїпли?

— Видно, що і послїпли і поглухли. Ми підїхали під саміський обоз, а ви ні чичирк... Вам би чабанами бути, а не козаками; тьфу, крамарі! Татарина торгують...

Трісці кров підступила до голови на таку зневагу...

— Ти не гримай! — каже і вдарив рукою по шаблї: — Ти нам не коповий; забирайсь ік чортови; степ широкий...

— А нам саме тут подобалось... як тобі тісно, то забирайсь до лисого полуднувати...

— Побачимо! гримнув Тріска і добув шаблї...

— Годї, люди добрі! — обізвав ся дід Панас: — Татарини та спинї, а ви сварите ся, чорт зна за що! Ну, здоров, А й сотнику! Злази з коня і будь нашим гостем. Ти Остап, ховай свою шаблю на кого другого... Я вас обох знаю... Гарні ви люди, а бити ся не дам. Хиба, коли воля, то зарубайте мене першого. — Дід станув між ватажками. Вони похололи і заспокоїли ся... Недоля зліз з коня і віддав його молодому козакови...

— Ну, не сердь ся надто — сказав Недоля і подав Трісці руку на згоду...

— Ось так і гарно! — обізвав ся дід Панас: — звідкіля Господь привів?

— Що тут у вас стало ся? — питає Недоля.

Дід Панас розповів йому усе...

— Гаразд, хлопці! Робота буде, лише конї трішечки спочинуть... Як тебе, товаришу, звуть?

Я Остап Тріска, ватажок...

— Ось і добре! — каже Недоля: — Вишємо на згоду — Він добув фляшку і чарку. Випили враз з дїдом Панасом...

— Пристаєте, панови козаки, під мою руку? — гукнув Недоля.

— Нема що говорити а треба пристати! — каже дід Панас: — Хай буде один ватажок, бо де дві хазяйки, там хата не метена. Сотника Недолю я знаю добре і кажу вам, бравий козак...

— Хай буде і він, аби добрий! — гукали козаки.

Недоліні козаки пустили своїх коний в річку, а відтак цоприпинали пасти ся.

Недоля, узявши Тріску і діда Панаса під руку, пішов з ними на могилу порадитись.

Тимчасом козаки забавляли ся з Татариним, і між ними були такі, що розмовляли по татарськи.

Татарин просив, аби йому дали їсти. Йому розв'язали руки, дали чарку горівки і піднесли казанок з кашою. Татарин був голодний як вовк і жваво напихав в себе кашу. Тепер стало йому весело і він став розмовляти...

— Може тобі показати того хлопця, що ти за ним гапняв ся?

— Ану, покажіть..

— Павлусю, ходи сюди!

Павлусь задрожав на цілім тілі, як побачив Татарина. Не хотів іти.

— Ну, ходи, не лякайся; він тобі нічо не зробить тепер — підбадьорювали його козаки.

Павлусь дивив ся заляканими очима на Татарина.

Татарин махав до нього рукою і усміхав ся.

— То бач, сину, воєнне діло! До сього треба звикнути — поясповав один козак: — Зловиш ти його, так ти йому пан; а зловить він тебе, то в ясир пожене.

Павлусь справді осмілив ся. Він став Татарини приглядати ся з близька. Се справді такий як ті крамарі Татари, що в село заходили. А які вони були вчора страшні! Він гадав, що їм ніхто не встоїть; а тут ось піймав його сам Непорядний, та звязав мов барана.

— Ти налякав ся вчора? — питає Татарин.

Павлусеві перевели сї слова на українську мову.

Ти мене, чорте, стрілою в спину потрапив — каже Павлусь.

Татарин засміяв ся...

— Ну, вибачай, се воєнне діло; я не знав, що потраплю на бігу...

— А де твій кінь?

— Пасе ся.

— А сідло в?

— Егеж!

— Ти мені подаруй твоє сідло, а я тобі мое дам. Заміняємо ся та побратимами будемо...

Ся розмова велась через товмача. Павлусь почувши останні слова, не зрозумів, о що Татарини ходять. Він знав за козацьке побратимство; але з Татариним хибаж можна?

— Міняй ся, хлопче, се можна — кажуть козаки: — Коли треба, то і з чортом покумай ся. Може він тобі допоможе сестру віднайти — дораджував йому хтось.

Коли йшло діло про сестру, то Павлусь не жалів нічого; себе самого оддав би.

Він згодив ся. Татарин подав йому руку і дуже радий був.

— Павлусь уже йшов з сідлом, та стрів Непорядного і розповів йому про заміну сідла.

Непорядний його задержав.

— Так ти, Татарине, сідло міняв з хлопцем?

— Уже і заміняв...

— Егеж? А ти маєш своє сідло? Вибачай, се моя воєнна здобича... і ти, і твій кінь, і твоє сідло...

Татарин нахмурился і люто поглянув на Непорядного.

— Ось що, небоже! Тобі не побратимства хоче ся а червінців, що в сідлі сховані; ось що!... Ну, признай ся! Правда? Скажи, чийого коня хлопець забрав?

Татарин мовчав.

— От штудерний, поганець! — говорили козаки, сміючись: — Якого побратима знайшов... Відтак з легким серцем продав би сього побратима на базарі...

Татариништука не вдала ся.

За той час оба ватажки порадили ся так:

Вони підійдуть під татарський кіш. Татарин покаже дорогу. Першим підуть козаки з Тріскою і стануть Татар

зачіпати, щоби їх з коша вивабити. Відтак Тріска зі своїми втікати-ме. Татари поженуть за ними, а тут уже стоять-ме Недоля і привитає їх гарненько. Колиж би Татари не рупались в погоню, тоді значить, що їх не багато і можна на кіш вдарити. Татарина поведе на аркані Непорадний.

Такий приказ виготовив Недоля перед козаками і приказав сідлати коний.

IV.

У Павлуся забило ся серце, коли почув сотників приказ. Він сьогодні побачить те, про що від дідуня стільки наслухав ся. Побачить як козацтво стріне ся з Татарами, тими страшними чортами, що сеї ночі так лютували в Спасівці. Його напав страх. Чи козаки дадуть раду тим чортам?

Павлусь дровав цілим тілом, хоч на дворі була спека, і дивував ся, що козакам було те все байдуже, начеб на празник ішли. До нього наблизив ся брат Петро.

— Ти братчику, вважай, аби де в куну не попав. Держи ся сотника або діда Панаса. Держи добре коня... Пожди, я тобі стремена до ноги приладжу; заки, подержи мого коня.

Петро осідлав татарського коня, на котрім Павлусь утік, прикоротав стремена і, поцілувавши брата, посадив на коня.

Обом станули сльози в очах.

Петро був відважний козак і не пожалів себе... Тепер стало йому ніяково, коли погадав, що його можуть вбити, а тоді Павлусь стане круглим сиротою, на опіці чужих людей. Хлопцєви саме тепер треба опіки, а йому честь козацька не дозволяє остатись по заду і пильнувати брата.

Петро ще раз погладив хлопця і хотів сідлати свого коня.

Павлусь виймив щось з кишени.

— Петре, братіку, на тобі...

— Що се?

— Се вчєра мама бублики з медом пекла. Я заховав в кишени, та з сим і втік; на тобі, Петре, се мама пекла! — його лице скривилось і він став хлипати. Петрови теж сльози

з очий капнули. Він узяв бублика з руки брата і розділив на двоє:

— На, Павлусю, разом з'їмо.

Держачи так по половині бублика в руках, оба брати обняли ся і стали плакати як малі діти. Павлусь похилив ся з коня і повис на груди старшого брата, одинокої тепер опіки на світі.

Побачив се сотник Недоля і під'їхав ближше. Він відразу зрозумів в чім діло...

— Ти, Петре, останеш при мені між посильними козаками; хлопець теж...

Тепер Петро аж зрадів: стало ся як хотів. Тепер ніхто йому докоряти не буде; се приказ старшини.

А поки що, Тріска з своєю ватагою поїхав вперед. З ними їхав Непорадний і вів Татарина зі звязаними по заду руками на мотузї.

Татарин показував дорогу.

На самім передї їхали два козаки без списів. У віддалі яких 50 кроків їхав один козак, що мав ватажкови переказувати вісти від передної сторожі. Ще далі за сим злучником рушила ціла ватага.

Татарин вказував головою напярм дороги. Передні козаки оглядались від часу до часу позад себе, а тоді козаки показували їм знаками кудя йти.

Ватага Тріски вже далеко відійшла, коли Недоля рушив зі своїми. Тріски вже не було видно. Недоля йшов слідом за ними. Він їхав передом на своїм буланім. Біля його їхали дід Панас з бандурою, Петро і Павлусь. Не говорили нічого.

Було полудне. Сонце страшно жарило. І коні і люди попріли від спеки. Земля гуділа глухо від кінського ступання. Коні обганяли ся довгими хвостами та головами від мух, що роєм літали над ними.

Передні козаки натрапили на високу могилу. Ось вже і Самара недалеко. Один з них зліз з коня і дав його держати товаришови.

І злучний козак і ціла ватага станули. Козак, зігнувши ся правцював до могили. Прийшов під саму могилу і став осторожно мов кіт закрадати ся в гору, лізучи на руках і но-

гах. Коли потихесеньки розгорнув траву на могилі, побачив там лежачого Татарина.

Се був сторожний Татарин. Він лежав на розстеленому кожусі спиною в гору і опер голову на схрещені руки. Він очевидно заснув на спеці, не спавши цілу ніч.

Козак підліз ще дальше, запираючи в собі дух. Татарин хропів. Козак опер ся ногою об землю і добув ножа.

Зпід ноги козака усунулась земля і зашелестіла, злітаючи в низ по траві. Від того Татарин прокинувся, підвів голову і поклав її опять на руки. Навіть сонних повік не підвів. Ще раз розплющив очи та вже не замкнув їх, бо в сій хвилі козак одним махом відрізав йому голову. Татарин і не застогнав.

Козак підняв шапку Татарина, одів на свою голову і став осторожно підніматись, та розглядати ся навкруги.

Перед ним лежав татарський кіш. Коні лежали в траві. За ним стояли рядом козацькі вози. В такий спосіб уставляли козаки свої вози коли обозували, і хоронили ся за ними мов валом фортеци. До возів з другого боку попришинані були воли, що лежали в траві. А далі стояли татарські гарби. (вози) поміж Татарами. За шатрами плила ріка Самара.

Козак рахував оком шатра. Після сього міг обміркувати кілька могло бути Татар, бо їх не було видно. Усе поховало ся в холоді під шатрами. Навкруги царила тишина.

Козак знав, що колиб тепер скочити в татарський кіш, ні один не втік би живим. Та заки зсунув ся з могили, щоби під'їхати до своїх, він побачив як з шатра вийшло двох Татарів і розмовляючи щось, показували на могилу, де сидів козак. Вони стали туди прямцювати.

Козак нагадав, що треба вбитого Татарина спрятати. Він хопив його за руку, потягнув в низ і сховав його в траві. Та годі було слід затерти, бо під Татариним на могилі стояла лалюжа кровн.

Козакові прийшло на гадку прикликати товариша і так у двох і сих Татар, притаївши ся, порізати, але вже було запізно. Татари, не видячи на могилі сторожного, затрівжили ся і бігли до могили, що сила. Вони скорше біжать чим то-

вариш. Цілий плян пропав. Козак скочив з могили і побіг до товариша.

На могилі вже були Татари і побачили козаків. Тепер вони стали приглядати ся крові. Один зараз завернув в татарський обоз.

Козаки завернули коний і пігнули вихром до своїх. Козак, що зарізав Татарина, розповів усе Трісці.

— Біжиж, Ониську, до сотника і розповіж, що знаєш.

— Розвивайсь! — командував Тріска: — Списи готові!

Козаки станули лавою, познимали списи з ремінців і насторчили перед себе...

— З Богом вперед!

Козаки рушили з початку кроком, а відтак бігцем...

Татарин, що прибіг в кіш, засвистав на тривогу. В копий заметушилось мов у муравельнику. Молодий Мустафа - ага вже сидів на своїому коні і порядкував.

Татари кинулись до коний, митю посідали їх і виступили перед кіш, та уставляють по татарському звичаю півмісяцем. Вони загадали лише обороняти ся, а не нападати. На те не було у них ні охоти, ні спроможности.

Не знаючи яка у козаків сила, Мустафа приказав запрягти вози, звивати шатра і готовити ся в похід.

Коли Тріска наблизив ся, застав Татар готових до бою. Коли їх середина стояла не рушаючи ся, оба крила стали незначно заїздити півокругом, щоби так замкнути козакам до рогу назад.

Се міркував Тріска відразу. Він підвів шаблю в гору і скомайдував:

— Завертай!

Козаки задержали відразу коний, повернули назад і стали втікати.

Мустафа не хотів пустити їх. Козаків так мало, можна їх на аркан половити... Йому здавало ся, що се вся козацька сила, бо більше нікого не було видно.

Тепер з усіх боків засвистали по татарській стороні бові свистілки, і Татари з пекольним криком »Аллах! Аллах!« кинулись на здогін за козаками. Татарські коні, витягнувши шиї як гуси в лету, з отвореними широко ніздрями гнали так,

У що животами мало не доставали землі. На них сиділи поганці в сторчастих шапках та вивернених кожухах, похиливши ся вперед. У кожного блищала в руках шабля. Вони стали козаків доганяти. Віддаль між ними щораз зменшала, а тут Недолі і не видно.

Позаду ватаги їхав Тріска. Нараз Тріска завернув півкругом коня і станув проти Татар. Підчас погоні Татари помішали ся трохи. Деякі коні висунулись наперед.

Тріска першому стрічною Татарини відрубав голову. Вона спала в траву а кінь пігнав з Татариним далше. Він все ще держав шаблю в гору поки не звалив ся з коня. Нога остала ся в стремені і так моволік його кінь у степ..

Біля Тріски збирала ся купа Татар щораз більша. Він рубав на оба боки, сталячи землю навкруги себе трупами.

З того одна часть татарської сили здержала ся.

Втікаючи козаки зміркували, що щось стало ся. Один оглянув ся і крикнув:

— Пробі, хлопці! Ватажко між Татарвою... Хто в Бога вірує, не даймо!

Яка десятка товаришів завернули коний і пустили ся Тріску виручати. Вони бачили як Тріска увихав ся, рубаючи поганців. Та заки добігли, побачили як Трісці зломил ся шабля і відразу кілька шабель татарських упало на його голову.

Козаки охнули. Не було вже чого їхати таї не було як, бо їх стали окружати Татари. Завернули назад коний і стали пробивати ся поміж поганців. Татари роз'їли ся мов пси і стали їх рубати...

Отже двох чи трох втіло втечи; решту всіх зарубали. Тепер Татари пустили ся за прочими. У них були ліпші коні. Мустафа завзяв ся не випустити ні одного.

Козакам стало круто. Татар було чи не триста, козаків остало сорок. Зони готовились вже на певну смерть, і кожен молив ся Богови в страпній трівозі. Татари зформувались в подовгасту масу і вже досягали втікаючих з усієї сили недобитків.

Одному козакови кінь спотикнув ся і впав; його розтоптали татарські коні. А поки те, Недоля заходив ся привита-

ти Татар. Він розділив свою сотню на дві часті і поставив їх лицем до дороги, куди мали втікати Тріска зі своєю ватагою. Для більшого розгону лишили між собою віддаль шість сот кроків.

Татари такі були певні побіди, що й не дивились по бокам. Вони гнали і перед мов хорти за серноюю.

Як же наблизили ся до того місця, Недоля дав умовлений знак. Козацтво рушило з місця і в найбільшій розгоні вдарило на Татар з обох боків.

Залунало козацьке: »Слава Богу!«

Татари не були в силі здержати розігнаних коний. Вони гнали одною збитою масою. Щоби розвинути ся по бокам проти напіраючого ворога, вони й не гадали. Козаки насторчили свої довгі списи і кололи ними завзято у збиту масу.

Козакам не стало часу витягати списів, бо з великого розгону списи прошибали татарські тіла; вони взялись до шаблук. Настала така страшна різанина, що її описати годі...

Козакам руки мліли, а Татари помішались так, що рубав один другого. Татари верещали, коні квікали і ставали дуба; а се все заглушав могутній крик з козацької груди: »Ріж, та бий!«

Татари загадали перебити ся другим боком і зийти з тої тісної вулиці. Вони рванулись наперед, та тут натрапили на нову перешкоду. Ватага Тріски, побачивши в чім діло, завернула і вдарила з переду.

Козаки всіли нарубати тільки татарських трупів, що зробила ся з них гребля.

Коні без їздців пігнали в степ.

Ті Татари, що йшли з заду, завернули коний і стали втікати. За ними пігнали козаки.

Між тими був і Непорадний. Він довго не знав, що йому робити, держачи на мотузці Татарина, котрого звелів йому сотник цильнувати. Коли його товариші втікнули перед Татарами, він втікав між ними, поганяючи перед собою і татарського коня. Йому самому смішно стало, бо держав Татарина мов теля на мотузку. Було і таке, що коли татарський кінь побіг скорше, то мало Татарина не стягнув з коня. Те-

пер, коли діло повело ся инакше, Непорадний не втерпів. Він віддав Татарина якомусь молодому козакови, велів його з сотникового наказу беречи, а сам кинув ся у вир битви. Та нікуди було приступити до того місця, де козаки мордували Татар. Непорадний обіхав другим боком і тут знайшов роботу, яку він любив.

Татарин один по другому відлучав ся від гурту і втівав до свого коша.

«Ось на моїй вулиці празник!» подумав Непорадний і відіпняв від сідля шовковий струмент.

Аркан фуркнув у повітря і хопив Татарина за шию і звалив з коня.

Непорадний виймив шаблю і взяв її в зуби, руками звивав аркан поки не доїхав до Татарина і втяв йому голову.

А у мене піде воно скорше — заговорив біля нього дід Панас, прицілив ся і стрілив в найдальшого Татарина.

— Коби так наряжав нам хто рушницю, — каже Непорадний. — А то я брше мій шнурок розмотаю.

Вороний пігнав вихром, а Непорадний складав аркан, поки знов не пустив його на голову Татарини.

Повторив так кілька разів. Богато козаків розпустили теж свої аркани, а деякі стріляли з рушниць.

Погром Татарів на цілій лінії.

Непорадний піймав ще одного Татарина. Кінь шарпнув, а Татарин розпняв руки і впав на землю.

Татарин успів розселити петлю, щоо його не задушила. Над ним стояв уже Непорадний з піднятою в гору шаблею.

Не забивала мене, козак.. Татарин да гроши, много золота, син Девлет-гірей — лепетав Татарин, заслонюючи себе руками. Непорадний задержав ся... Се був татарський ватажко. На те вказувала його богата одежа.

— Вставай — гукнув Непорадний.

Татарин підвів ся, а козак звязав йому руки і повів між своїх.

Битва скінчила ся. На побоевищу лежали трупи людей і копий. Козаки стали добивати ранених. Другі пігнались з арканами по степу ловити наляканих коний без їздців.

Поміж козаками їздив на своєму коні Недоля оперши ся рукою під боки, і порядкував.

— Де Тріска? — він питає.

— Він поляг перший — відповіли козаки: — Він здержав на собі цілу татарську навалу.

— Треба його відшукати...

Та його вже віднайшли. Лежав на дорозі, куди гнались Татари, та ледви дихав. Дід Панас вже порасе ся біля нього. У Тріски була порубана голова та поломані ребра і ноги. Сюди приїхав Недоля і зліз з коня. Тріска ще дихав. Він отворив очи.

— Прости мені, брате! Я тебе обидив — сказав до нього Недоля.

— Аби мені... Бог... так... простив... мої гріхи — простогнав Тріска: — Молітись... братчики...

Він сконав.

Сонце вже заходило та озарило своїми червоними проміннями закрівавлений степ...

Козаки і їх коні були такі змучені, що тепер не можна було гонити за Татарами, що над Самарою кошом стояли. Недоля велів вишукати ранених та збирати побитих, щоб їх відтак похоронити по козацькому звичаю.

Тепер кожний мав свою роботу. Одні збирали козацьких трупів в одно місце, другі копали велику яму, треті перешукували Татар за добичею, інші знов пильнували коний. Найбільше тепер мав робити дід Панас.

Засукавши на локоть рукави, він ходив від одого раненого до другого і перевязував рани.

Коли вже смеркало ся, йшла робота при ватрі довго в ніч.

В козацькому обозі гомоніло ще. Козаки, розставивши сторожних з усіх боків, кінчили свою роботу. До Недолі при близив ся Непорадний.

— Пане сотник, у мене татарський бранець..

— Чи сей з розбитим носом? Чорт його візьми... Невеликий з його тепер хосен.

— Ба ні! Я йому обіцяв пощаду, коли правду скаже, — обзиває ся дід Панас.

— То собі його візьми...

— Та в мене ще другий бранець — каже Непорадний.

— Якого біса тобі з бранцями воловодитись?

— То якийсь знатний, обіцяв окуп...

— Давай його сюди!

За хвилию привели Татарина перед сотника.

Се був молодий і гарний Татарин. Одежа на ньому була богата.

— Як тебе звать? — питає Недоля по татарськи.

— Я Мустафа-ага, син Ібрагіма, ханського Девлет-гірея — сказав гордо Татарин.

— А я тобі кажу, що ти чортів син, а твій Магомет і твій хан чортови братами приходять! сказав один козак.

— Не смій, гіявре, зневажати його світлости хана ханів бо він вас всіх виріже або в полон візьме — крикнув люто Татарин і затупотів ногами.

— А заки ти йому се скажеш, то підеш ік твому дячечкови у пекло — відрубав козак і брав уже за шаблю.

— Тихо! — гримнув Недоля: — Не твоє діло; не твій бранець! — Тихоне!

До сотника приступив молодий гарний козак.

— Як засвітає, візьмені десяток козаків і поведеш отзего бранця в Лубни, та віддаси його пану полковникови. Розкажеш усе, що було, та не забудь поклонити ся гарненько. Гляди, щоб не втік, та щоб його представили живого та ділого.

Ба, а мій окуп? — каже Непорадний: — Се мій бранець...

— Добре! Скажи, Тихоне, пану полковникови, що окуп прийде козакови Семенови Непорадному... Тобі, Семене, так іїшше, чим возити ся з Татариним, мов циган з медведєм...

— Воно й правда! — успокоював себе Семен. Він став перелічувати на пальцях: »воловодитись з ним, годувати, цильнувати...«

— А ще тобі при нагоді голову відріже — докинув хтось гурту...

— Ну, прощай, пане аґо! — говорить Семен Татарини: — Поклонись гарненько твому батечкови... ось, забудь,

як його величають; та чорт його бери... та вже ти на мене не сердь ся... воєнне знаєш, діло — говорив Семен з повагою, кланяючись Татаринowi шапкою: — Та ще спасибіг, що ти мені, а не кому другому попав ся...

Усі козаки реготались аж за боки брали ся.

— Сей Татарин для нас важнійший чим сьогоднішня побіда — говорив Недоля півголосом, до діда Панаса: — Полковник наказав мені непременно достати якого знатного Татарина. Від нього гадає полковник дізнати ся дещось про наміри орди...

На те все дивив ся Павлусь. Він перший раз дивив ся очима на битву з Татарами. Він побачив те, що дідусь йому розказував, і се показало ся правдою. Тепер Татари не видали ся йому так страшними, як учера. Козаки сильнійші. Колиб так було учера, не булиб вони убили дідуся і маму і не були би взяли сестри в полон.

І в нього вступила надія, що козаки відібють ще і тата й сестру... Та коли се буде? Павлусь рад був, щоби зараз погнали козаки і розбили Татар до решти, та освободили би полонених.

Про те заговорив він до Петра.

— Так не можна, братчику, — говорив Петро: — Пацотник знає, що йому робити, і так буде, як він хоче. Потерпім до завтра. Онисько казав, що татарський кіш великий. Вони навантаженими возами недалеко зайдуть до завтра здогонимо.

Павлусь успокоїв ся. Ві приляг біля Петра на ватрі кріпко заснув.

В козацькому обозі стали огні пригасати. Усе притихло хиба вартові перекликались.

Козаки посхапували ся як іно на світ стало заводит ся.

Вони помолили ся і взяли ся хоронити побитих товаришів. Яма вже від учора була готова.

Позносили козацьких трупів і поукладали рядком.

Кожен пращав ся з товаришем. Один козак прочитав над трупами молитву і тепер стали складати їх на дно ями так обережно, як мати вкладає скупану дитину в колиску. Голви покривали червоною китайкою. Біля кожного поклали його зброю, перехристили і стали мочки засипати землею. Кожний козак вкинув бодай грудку землі.

Тепер стали засипати землю, обконуючи її довкруги, поки не станула могила.

Татар ніхто не хоронив. Їх трупів полипили вовкам та гайворонам на жпр.

З сеї битви добули козаки чимало користи. У Татар знайшли багато червінців, талярів, піймали більш сотні добрих коний і забрали татарську зброю.

А Непорадний водив ся зі своїм Татариним, що так ізнеміг ся, що ледви лазив. Мотуз, що був ним звязаний, зідав ся в тіло.

Побачив се Недоля.

— Семене, та пусти його ік чортові мамі! Не маєш краєшого діла як його шильнувати? На базарі його не продаш, бо ми людьми не торгуємо.

Непорадний розв'язав йому руки:

— Йди собі, куди хочеш!

Татарин кинув ся тепер на останки їди, і повилизував усі казанки. Він був опять веселий, мов дитина.

— Я би став з вами, — каже Татарин до Недолі.

— Про мене, оставай! А чи приймеш християнську віру і відречеш ся свого Магомета?

— Хоч би і зараз! — каже Татарин: — Бог один...

— Дайте йому, хлопці зброю і коня татарського.

Татарин дуже радів. Він не надіяв ся такого кінця і почув себе дуже щасливим. Спочив між татарські коні і віднайшов зараз свого. Обняв його за шию і став пестити. Кінь підав зараз свого пана.

— А гов, свату, не руш! — кликав Непорадний: — Се моя добича, не дам!

Татарин і не гадав пускати коня. Він вискалив зуби і заиснув кулак.

— Згода! — гукав Недоля: — За сього возьми собі два татарські.

— В поход! — командував Недоля: — Прямо на татарський кіш!

V.

Татарські бранці, що були в коши, зміркували зараз, що воно щось робить ся, як іно почули свиставку, а Татарва кинула ся до коний та збрυї і вийшла з коша. Вони догадували ся, що десь недалеко мабуть козаки і в них блисла надія, що може їх відібють. Вони почули татарський боевий оклик, та зараз і побачили як осталі Татари почали звивати свої шатра, запрягати вози та татарські гарби. Татари порозділювали бранців після того, що вони були варті. Дівчат та малих дітей окремо, жінок та козаків теж окремо. Усіх сторожили пильно і не розв'язували їм рук. Гіршу часть добичі вели на мотузах попри коні.

Бідні бранці були страх помучені і мали велику спрагу. Коли Татари розложили ся кошом, кожен бранець приляг на траву, де стояв. Між ними, що йшли пішки, був і Степан Судац, Павлусів тато. Без шапки і босий, в одній свитині зі звязаними руками. Він приляг на траві.

Татари кинули їм як собакам якоїсь паляниці і кожен пішов до шатра. Степан не знав, що стало ся з Ганною та Палажкою; не знав, чи вони живі, чи в неволі. Він волів би, щоб їх вбили. На спомин неволі у нього завмерло серце з болю. Така неволя гірш смерти. А він лежав тут безрадний.

Лежачи так, він сїпав з усієї сили мотуза, та тим більше затягав узол. Даремна праця. Степан повернув ся боком, відтак горі спиною і, буцім то жуючи паляницю, став зубами розмотувати мотуза. На його радість узол попускав що раз то більше. Степан оглядав ся на сторожного Татарина і розмотував зубами вузол. Вкінці почув свої руки свободні.

Не рушаючи ся з землі, він виймив обережно з кишені ножа і найблизшому товаришови розрізав мотуза. Ніж пішов по руках, а сторожний Татарин і не догадував ся нічого. Поглянувши на бранців, що лежали спокійно, він пішов далі.

Бранці однак не рупались, дожидаючи слушного часу, та в тій хвилі пригнало в кіш кількох Татар і стали щось балакати. Від того в коши наче запалило. Татари сідали на вози і стали рушати з місця.

Бранці посхапувалися і гурмою скочили над беріг ріки в каміш. За ними пігнало багато і таких, що невспіли розв'язати рук. Татари бачили се, та не було часу їх ловити. Вони втікали з тим, що осталося.

Сі, що не успіли втечи, мусіли тепер бігти як собаки попри татарські коні; а хто не здужав, тому зараз відрубували голову, коли нагайкою не могли його підігнати...

За хвилю осталося лише подоптане місце, де стояв татарський кіш.

Втікачі сиділи тихо в каміши, боячись промовити слово. Вони не знали на певно, що сталося. Може ще поганці вернути ся? Догадували ся, що була стрічаз козаками; а хто побідив?

Настала темна ніч. Кругом було тихо. Аж тепер рушили ся втікачі.

— Не багато відай наших Спасівчан спасло ся — каже один, зітхнувши.

От, лишне не говори — каже Степан, — бо серце ножем краєш. Моїх усіх чи не в полон забрали...

— А моїх вимордували на очах.

— Боже, Боже! За що ми так терпимо тяжко? — стогнав другий.

— От мовчи, не стогни, а то ще біди накличеш.

— Всі ми на однім коні ідемо, усім достало ся.

— Та либонь дехто заховав ся в тернину...

— Хиба дехто з того боку. Ти бачив ясир? А кілька трупів лежало...

— А як би так ми були стали усі боронити ся, то таки булиб не дались. У нас було козацтво.

— Говори здоров! Та хтож сподівав ся? Се у ночі, усе спало...

— Гей братчики, здійміть з мене мотуза!

— У кого ніж, признавай ся!

Знайшов ся ніж і стали розрізувати рещту...

— Ах, бодай тебе! Руку мені скалічив...

— А хибаж я в ночі виджу?

— Братчики, їсти страх хочеть ся.

— Ходіть напйти ся води, а за їду вибачай. Завтра вернемо в нашу Спасівку, то може дещо і знайдемо.

Пішли усі до води. Вода була тепла. Відтак опять в комиш. Посідали в колесо і кождий важко задумав ся. Не більше як доба, який кожен був щасливий у своїй хаті, серед любової семі. Те щастє вже ніколи не верне ся.

Сердеги стали собі пригадувати як те все стало ся.

— Ой, бідний мій синку, що з тобою стало ся! — заплакав один. — Не побачать тебе більше мої очі на сім світі...

Кождий, сперши голову на коліна, задрімав. Вже було рано, як втікачі почули якийсь гамір. Усі прокинулись. Один підвів голову з комишу і крикнув:

— Отсе наші!

Посхапували ся. На те місце, де стояв татарський кіш, приїхали козаки Недолі.

— Гей, козаки, братчики! не дайте пронасти!

Втікачі гнали прожогом до козаків, хапали їх за стремена і плакали з радощів.

— Хлощі! — гукав Недоля: — Нагодували голодних!

Козак добував з торбини, що мав і подавав.

— Колиб так вас передучера приніс був Бог, не було би тої халепи і хрещений народ не пішов би в неволю!

— Не журіть ся, догонимо...

В сій хвилі скочив з коня Павлусь і прибіг до батька.

— Таточку, тату, де наша Ганна? — Він обіймив батька за шию і став плакати.

— Пропала, синочку, пропала! — говорив Степан хлипаючи: — Татарва піймала і Ганну і маму...

— Ні, маму Татарин убив, я бачив...

— А менеж, тату, не пізнаєш? — обзиває ся Петро.

Степан не пізнав зразу а відтак обіймив старшого сина.

— Сини мої, соколи, ось де ми стрінулись.

— Гей, люди добрі! — гукав сотник: — Кому воля, бері коня та зброю і приставай до нас. Нам ніколи часу теряти.

Не багато Спасівчан вернуло до дому. Хто сподівався кого з своїх знайти, той і вертав. Другі взяли зброю татарську і прилучилися до козаків.

До них пристав і Степан. Йому не було до кого вертати.

Тепер Недоля оставив часть козаків при таборі, а з другими, вибраними пігнав слідом за Татарами.

Слід був значний, бо Татари їхали возами.

З тими козаками піпов і Степан. Він надіявся віднайти дитину.

Козаки пустилися скоком. слід показував ід берегови ріки.

Вже було коло полудня, як передові козаки звістили, що зобачили татарський табор.

Недоля казав напоїти коний і відпочати. Тепер вже Татарва не втече.

Попас тривав не довго. В полудне і ліше нападати, бо і видно, і Татарин лїнвивий від спеки, неворухливий..

Посїдали опять на конї і рушили.

Татари рушили теж в поход. Їм пильно було до Криму.

Аби коний не мучити, їхали козаки підтюпцем.

Недоля післав більшу частину своєї сотні далеко в бік.

Вона мала обїхати колесом і забїгчи Татар з боку. Так і сталося.

Козаки наближилися з двох боків. Вони бачили табор

мов на долонї. Він тягнув ся довгим мотузом понад берїг, наче повзла велика гусениця.

Возів тягли воли, а Татари на конях їхали боками.

Тепер козаки рушили з усїєї сили. Татари побачили їх

і зараз задумали отаборити ся возами так, як се робили козаки.

Стали підганяти волів батогами і заїздити на боки. Але вже було за пізно.

Козаки злетїли на них мов яструби. Татари не вміли гаразд бороти ся.

Деякі стали по одному втікати, та тих положили на аркани.

Цїлий табор з усїм награвленим добром дістав ся в руки козаків.

Степан з Петром увихали ся поміж возами де були бранці.

На кількох гарбах знайшли справді кілька спасівських молодичь і парубків...

— А де Ганна? — кричав Павлусь, ідучи в слід за батьком.

— Нема її, синочку! — обізвалась одна полодиця. Ще вчора забрали Татари усіх дівчат і малих хлопців на коні і пігнали мов чорти.

Степан лиш руками силеснув. Павлусь став собі рвати волося з голови і страшено плакати. Уся надія пропала...

— Таточку, Петре! просіть пана сотника, хай прикаже здоганяти; ми їх піймаємо певно... Боже мій! Боже, що з Ганною стало ся? — він опять став голосити.

— Цигь, Павлусю! Так не можна — успокоював Петро; — У пана сотника инше діло. Впрочім хоч би хотів, не піймаеш; вони дуже далеко...

В сій хвилі надвели пійманого Татарина. Павлусь страшено був лютий за сестру. Він рубав шаблю і рубнув з цілої сили Татарина по голові. Жбухнула кров і Татарин повалив ся на землю. Павлусь закусив зуби, рубав ще та викликував:

— Злодії, пси, чорти! Ви дідуся вбили, ви маму вбили, ви сестру забрали! Ось тобі, ось тобі!

Він виглядав мов божевільний. З очий сипались іскри, цілий почервонів, мов бурак. У сім Татарині він бачив цілу орду татарську і мстив ся на ній аж засапав ся.

— Годі, хлопче! — гукали козаки: — Мертвого рубаеш!

Справді Татарин не жив. Тетер Павлусь отямив ся. Він перший раз убив чоловіка. Йому стало страшно, в очах потемніло і він омлів. Його взяв на руки Степан і став відтирати. Хлопець прочуняв..

Козаки не втратили у тій річі нікого.

Недоля загадав спочивати тут довше. Козаки розтаборили ся, зарізали кілька волів і стали печи мясо.

Спасівчани, що тут були, порадились з возами, кіньми і відобраним добром вертати в ранці до дому. Степан випросив у сотника, щоби пустив і Петра. З сього не був радий Павлусь. Він знав з оповідань дідуся Андрія, що то є татарська неволя, у яку попала Ганна. Він знав, бо се знала кожда дитина на Україні, що поганці виробляють з бранцями.

що їх продають як товар на базарі. І він уявляв собі свою любу сестричку, як її Татарин веде на мотузці на базар, як її поганці оглядають та торгують, а відтак везуть в далеку турецьку землю, геть, за море, а звідтам ніколи її вже не вернути. Йому збиралось на плач.

— Хибаж, тату так її нещасну полишимо без помочи?

— Так мусить бути, коли не годен инакше — каже батько: — От ліпше не рви мого серця... Не вона одна...

Чому не можна? Ось ми три їдьмо в Крим, то її видобудемо.

— А знаєш ти, братчику, де Крим? — обзиває ся Петро: — Там усі три пропадемо, і нас розлучать, тай її нездобудемо. Пропало.

Павлусь затав зуби і не говорив більше нічого.

Вже над вечером надійшла решта козаків з табором. На стала ніч. Козаки полягали спати. Павлусь лежав між батьком а братом і хропів. В обозі затихло.

Тоді Павлусь устав потихоньки. Натягнув на себе кожушину, взяв торбу з сухарями у брата, його два пістолі, мішочок з кулями і рижок з порохом, припняв свою шаблю і пішов, несучи своє сідло на голові, поміж сплячих козаків, прямо до того місця, де пасли ся коні. Знайшов свого коня і яко мога найосторожнійше виїхав помежи горючі ватри сторожних козаків у степ. Відїхавши на таку віддаль, що його кулею не досягне, він потиснув коня і пігнав скоком.

Тепер поглянув на зорі і завернув коня на південний захід. Там і Крим лежить, думав собі хлопець. Бо покійний дідусь показував йому частенько зорі на небі, по яких і серед ночі не заблукаєш, і хлопець добре собі затамив. Дідусева наука стала йому в пригоді. »Ось се великий віз« повтаряв собі Павлусь, »а ся зоря над ним — то показує північ. Ну, напротив неї мусить бути полудне«. І туди він поїхав.

Коли Степан з Петром рано прокинулись, а Павлуся не було, їх аж заморозило. Вони відразу догадали ся, що завзяте хлопя поїхало шукати сестри, а звідтам певно не верне ся, пропаде.

— Коли се сказали Недолі, він говорив:

— Як хлопець з нього вийде цілий, то, тямте, що нього кошовий буде...

VI.

Хлопець за сі два дні освоїв ся зі степом із Татарамп, а тепер не лякав ся нічого. У ньогож була шабля і два пістолі, то не те як він втікав зі Спасівки. Тепер він вже між козаками бував у поході і бачив як Татар беть ся...

Їхав підтющем аж до рана. Тепер натрапив на якусь річку і напоїв коня та дав йому трохи спочити. Сам з'їв кусок сухаря і поїхав далше, держачись усе полудневого заходу.

Коло півдня він уже знеміг ся, і спати хотіло ся. Муха страшенно кусала і кінь обганяв ся що мога. Їдучи так, натрапив Павлусь на балку. В балці в найвузшій її заглибленю росли корчі а з межі них випливала вода з жерела. Тут був гарний холодок, що аж манив до себе. Павлусь загадав тут спочити до тої пори, коли трохи перестане жарити. Він розсідлав коня і пришняв його на мотузї до корча. Кінь напив ся води і став над потічком пасти ся. Павлусь з'їв жменю смаженої в салі каші, напив ся з жерела води і поклав ся в холодку на сідлі спати. Якийсь час чув, як кінь хрупав траву, як бреніли комахи в траві, перекликались пільні коники, а далі і заснув твердо.

Прокинув ся від того, що сонце вихилило ся з поза високого неба і заглянуло йому у вічі. Він від разу нагадав де він є. Від здорового сну йому весело стало на душі. Він почував в душі певність, що сестру знайде і освободить. Загадав зараз їхати далше, поки ніч настане.

Тепер ліше було їхати. І кінь відпочав і він почував себе здоровим і ситим. Вже над вечером доїхав до якоїсь річки. Вода пліла між двома досить стромими берегами. Тут почувати буде, аби лише пригоже місце знайти. Та як іно з'явив ся над берегом, його обсіла хмара комарів, що аж в очи лізли. Від комарів найліше обігнати ся ватрою. Вона і вовка відстрашить; але за те Татарина може звабити. Треба би десь так в захисті, щоб не видно. Він узяв коня за повод, йшов понад беріг і пильно розглядав ся. Тут натрапив

на два сторчачі під берегом, на сяжень високі камені, що стоячи побіч себе, лишали між собою невеличку прогалину. Недалечко тих каменів була відстай від води до берега, де можна було коня попасти. Перед тою прогалиною, що меж каменями, ріс високий корч верболози. Павлусь аж усміхнув ся, побачивши таке місце. Зараз звів коня під беріг і припняв до корча.

Далі побіг на беріг і став збирати цілими оберемками суху траву і бадиля. Усе те скинув з гори в прогалину між каменями. Тепер викресав вогню, запалив віхоть сухої трави і пішов поза верболозу в прогалину. Без того не важив ся йти. Він знав, що в таких місцях гадюка бува. Гадюка в день не страшна. Егеж. Кілько їх сам Павлусь намордував в степу таки ціпком. Та у ночі — то вже не те. Вона підповзне і вкусить так, що людина або скот пухне, і треба їхати до знахоря. Павлусь не раз те бачив, а тут знахорґ нема.

І справді коли Павлусь засвітив в прогалині, зашипіла гадюка, втікаючи помежи корчі.

— Вибачай, пані матко, — говорив стиха Павлусь, — що не дав виспати ся. Сим разом вступишь гостеви. За се рано спасибі тобі скажу.

Павлусь розвів тепер невеличку ватру. Комарів прогнав. Озираючи своє леговиско, він побачив під берегом печеру і подав ся туди з віхтьом горючої трави. На землі розлазили ся малі гаденята. Павлусь подоптав їх ногами. З печери вилетіла сова і трохи хлопцеви не трутила шанку з голови. Випаливши печеру, він приніс сюди своє сідло і лагодив ся спати.

Він нагадав тепер, що йому їсти хочеть ся. Він не хотів з'їдати усіх своїх припасів. Забавляючи себе, він збирав подоптані гаденята і кидав в вогонь. Вони на грани вертіли ся, пухли, а відтак тріскали, аж вогонь розприскував ся. Але тою забавкою голоду не заспокоїв. Павлусеви нагадало ся, чи не можнаб їсти печену гадюку, або... жабу. Таки жабу ліпше. В ріці ма-

буть є жаби. Коби лише зловити, бо їсти страх хоче ся. Можна би і птицю вбити з пістоля, та тепер ніч. Нічого не поможе, треба печи жабу. Він взяв жмуток трави, запалив і пішов до ріки. Кілька наляканих жаб скочило справді у воду.

Хлопець поліз у воду і став собі світити, забуваючи на всю небезпеку. Такого дива він ще не бачив. Вода була йому висше колін. Була чиста. На споді видно було вісок. Від світла відбивало тіло його ніг.

Аж дивить ся а біля його щось плеснуло по воді.. Він стояв нерушаючи ся. Трава горіла ясно. З неї відпадали горючі іскри на воду і тут гасли шипучи. Павлусь побачив як надплила риба. Вона дивилась на Павлусеві білі ноги і повертаючи хвостом і порушаючи зівми, тала наближати ся до ноги. По дорозі проковтнула плаваючий вуглик, та зараз і викинула з рота. Павлусь стояв неподвижно. Трава догоряла. Тоді Павлусь запустив блискавкою руку у воду, піймав рибу коло голови і впялив пальці в її зівми. Догоряючу траву пустив на воду, його огорнула пільма. Лише бачив білу рибу у своїй руці, що пручалась на всі боки.

— Се мабуть ліпше чим жаба — подумав Павлусь: — Слава тобі Господи.

Виліз на беріг і пішов у свою печеру, де вже вогонь став пригасати. Докинув бадилля, полум'я палахнуло, а Павлусь став справляти рибу. Він її зарізав ножом, випатрошив, посолив з усіх боків і поклав на грань. Відтак обертав її на всі боки, поки не спекла ся якє лід.

Павлусь не тямив чи йому що так смакувало. Як отся риба. Тепер помолив ся, вкрив ся кожухом і заснув безжурно.

Він прокинув ся рано від того, що хтось сильно штовхнув його в бік.

Отворив очі і побачив над собою високого чоловіка з люлькою в зубах.

Чоловік був одягнений в подерту, замазану одержу і в татарську шапку. На ногах у нього були постолы по

в'язані мотузками. Лице чорне, пожовкле та розкудочена чорна борода. Не було на ньому нічого, що показувало би, що се козак.

— Вставай, козаче, пора в дорогу! — гукнув тай сплюнув крізь зуби...

Павлусь присів на лежанці і таки налякав ся Таж се непременно харциз, розбишака, про яких тільки від дідуся наслухав ся.

Одного разу в Спасівці піймали парубки такого самого харциза при конях. Він його бачив.

— А хто ви, дядьку, будете? — питає Павлусь і чує, як у йому серце затрівожилось.

— Не будь надто цікавий, а то в пекло попадеш! Роби, що велять, збирайся.

— Кудиж ви мене?

— Побачиш, візьму тебе з собою.

Павлусь хватив миттю пістоль і натягнув молоток...

Та заки вспів встрілити, харциз копнув його ногою по руці і пістоль випав геть з руки.

— А диви, жаба! До пістоля бере ся!

Харциз одною рукою придержав Павлуса, а другою звязав йому мотузом руки.

— Дядечку, пустіть мене! — просив ся Павлусь, аж плакав: — Я так зі страху; ви мене страх налякали... я далєбі нічого... я за сестрою глядаю.. Її Татари в ясир взяли. Пустіть, дядечку, пустіть; Бога за вас молити буду, а то я припізню ся.

— Ну, заспокій ся! Я тобі дорогу до Татарів покажу, та вибач, що тебе трохи спутав; ти кусать любиш.

— Розбишака осідлав коня. Він зараз зміркував, що в сідлі є гроші, бо осміхнув ся. Пістолі затикнув собі за пояс, а шаблю шцурнув геть, бо йому такої малої не треба.

Павлусь мало не розплакав ся опять за своєю шаблею.

Харциз вискочив на коня і посадив Павлуса наперед себе.

— Ну, тепер поїдемо до Татар!..

— Дядечку, мене болять руки; розв'яжіть, бо зімлію.

— Добре, я тебе розв'яжу; та гляди: колиб тобі заблаглось втікати або тес, то не прогніви ся, а головку тобі скручу, як воробцєви.

Павлусь поглянув на харциза, та аж задеревів. У нього світили ся очи, мов у вовкулаки.

— Кудиж ви мене везете?

— Тобі кажу: до Татар. Однака наша дорога. Ти за сестрою глядаєш?

— А вжеж за сестрою, за Ганною. Вона така добра, як ангел; Татари набігли на нашу Спасівку, багато люду піймали, її теж.

— А ти?

Я втік на татарським кони та по дорозі козаків здібав. Вони відтак розгромили Татар і багато Спасівчан освободили.

— Далеко звідсіля?

— Мабуть далеко. Десь над рікою Самарою, коли знаєте...

— Дядьку! — сказав по хвилі.

— А чого?

— Ви чоловік бувалий, допоможіть, будь ласка, сестру віднайти, визволити. Велику заслугу в Бога матимети; до того я вам ще гарненько заплачу...

— А в тебе є гроші?

— Є, далєбі: і червінці і таляри. Усе те буде ваше коли Ганя буде вольна...

Харциз усміхнув ся злобно: .

— Ну, заспокій ся, побачимо... — За гроші більше не цитав. Він знав, де вони сховані.

Павлусь справді успокоїв ся. Хоч як харциз йому не подобав ся, він собі міркував, що за гроші усе зробить. Тож то зрадїє, як сестру викупить і освободить та привезе до дому. Харциз відгадав думку хлопця і був певний, що йому не втече, а буде його держати ся як репях.

Коло полудня натрапили на невеличку ватагу татарських купців, що вертали з Києва у Крим.

Було їх не більше як 20 люда. Вони сиділи то на конях, то на татарських гарбах навантажених усяким крамом. Волікли ся поволи. Вони зараз спостерегли харциза і пристанули.

Харциз віхавши між них, став щось по татарськи розповідати, показуючи на Павлуся. Його взяли Татари з коня і стали оглядати. Мацали за руки, ноги, повертали його головою і дивились в зуби, точно так як роблять купці зі скотом на базарі. У Павлуся зродило ся лихе прочутє. Він догадував ся, що харциз продає його Татарам.

Виевнив ся у своїм прочутю, коли Татарин виймив гаманець з грішми і став їх лічити на руку харциза, що не злазив з коня. Він сховав гроші в кишеню і, заговоривши ще кілька слів, завернув коня і подав ся в степ.

— Дядьку, дядечку, чого мене лишаєте? — голосив Павлусь. Він хотів за ним бічи.

Харциз оглянув ся і каже.

Глядай, дурню, сестри. Вони тобі дорогу покажуть.

Павлуся придержав Татарин за руку:

— Не втікала, бо взяла тебе на мотузок; твій тато спродала тебе мені...

— Який він мені у чорта тато! — плакав сердито Павлусь, а на здогін харцизови гукнув:

— Продав ти мене, Юдо; Бог тебе напевно покарає!

Павлусь присів на траві і став страшенно плакати.

Харциз був дуже вдоволений. Добув без труду коня, сідло з червінцями, та ще за хлопця гроші взяв. Те пер поїде денебудь у город і загуляє, загуляє, аж чортам стане заздро. Він почав співати, аж луна по столу пішла.

Він такий занятий був собою, та тим, як він загуляє, що не зважав ні на що. З радощів потягнув кілька разів коня нагайкою і їхав так до вечера. Був голодний як вовк, у нього не було нічого. Коби так дебудь пожити ся...

Аж нараз побачив ватагу козаків, що над'їхали з противного боку. З ними не конче радо хотів харциз стрінуги ся, аби часом не трапити якого знаомого. Про нього не добра слава ходила на Україні. Його знали як потурнака, харциза, що зарізавав би рідного батька. Чимало було у нього гріхів на душі. Він показував Татарам дорогу на Вкраїну, крав козацьких коний, хлопців, та дівчат, де трапило ся і перепродував Татарам. Тепер наткнув ся він на козаків так нежданно, що нікуди було втікати. Непремінно зловлять на аркан або убють з рушниці; а так то може ще вибрехати ся. На Україні не був вже кілька років, змінив ся з лица і певно його ніхто не пізнає.

Він здіймив шапку і став вигукувати:

— Пугу, пугу!

То була ватага Недолі.

Харциз приїхав до нього.

— Братіки, козаки! Слава Богу, що я з вами стрінуги ся...

— Ти звідкіля?

— Я з татарської неволі втік. Пять ліг мене поганці мучили. Та вдалось мені на татарському краденому коневі втечи. Десять днів степом їхав, та хиба сирію рибою живив ся, бо і кресива у мене не має, щоб вогонь розвести. Дайте, братіи, що небудь їсти...

— Ну, гаразд, — каже Недоля — будь нашим гостем. Дайте йому що небудь їсти.

Козаки дали йому кілька сухарів, та сушеної риби. Він не злязачи з коня, заїдав аж тріщало. Йому стали козаки пильно приглядати ся. Особливо Непорадний оглядав його на всі боки.

— Добрий у тебе кінь, небоже; звідкіля ти його узяв? — питає Непорадний.

— Татаринови вкрав, прости Боже гріха — каже харциз усміхаючись.

— Пане сотнику, — каже Непорадний — він бреше! сього коня я знаю, се той, що хлопець на ньому втік і сідло те саме.

Харциз поблід.

— Про якого хлопця — каже — ви говорите? Я нічого не знаю.

— Ось зараз будеш знати, чортів сину — крикнув Непорадний і вмить закинув йому петлю на голову.

Харциз став оборонятись, та відразу кинулись на нього кількох козаків. Його стягнули з коня і звязали.

— А дивіть ся хлопці — каже один — далєбі і Петрові пістолі має.

— Признавай ся, душогубе, де ти хлопця дів! — гримнув Недоля.

Харциз мовчав. Козаки обступили його кругом і оглядали.

— Хлопці, нам ночувати пора. Розпаліть вогонь, а відтак припечи зелізом доки не скаже правди.

До харциза наблизив ся і Татарин, що тепер при став до козаків.

Він заговорив до нього кілька слів по татарськи.

Харциз мовчав.

— Я його знаю, каже Татарин до сотника: — Він потурнак, Татарам служить, людий продає. Його зовуть Карим.

Харциз поблід ще більше, тепер йому амінь.

— Егеж, се той Карий! Його ціла Задніпрянцина знає; жінки дїтний ним лякають... Ось ти небоже знав де захорони шукати!...

— Чи ти скажеш вже раз, де ти хлопця зацропастив? — питає Недоля:

— Я з тебе шкуру зняти прикажу.

— Я продав його Татарам - крамарям.

— Панови - молодії, в сідлі ще є заховані гроші так як були.

— Панови товариші! — питає Недоля, — зроби-мо над сим безбожним суд. Він відрік ся Христа, при-став до нашого найтяжшого ворога, зраджував братів своїх, продавав християнських дітей поганцям; що йо-му за се зробити?

— Смерть, — гукали козаки. Вони готові були ки-нутись на нього і розірвати на шматки.

— Смерть то за мало — каже Недоля — за то йо-го або кіньми розірвати або на паль забити.

— Шкода коний поганити таким псом — каже о-дин козак.

— А паля відкіля візьмемо?

— Чуєш, Гусейне — каже Недоля до Татарина, — візьми ти його і роби з ним, як знаєш; будь йому катом.

Татарин зрадів, аж показав білі зуби.

— Я з ним маю давні діла — каже до Недолі.

— Вери його.

Татарин виймив ножа і наблизив ся до Карого. Той задрожав і видивив ся наляканими до смерти очи-ма на свого ката. Татарин дививсь у вічи Карому, та від того погляду Карому кров станула в жилах.

Карий нагадав собі щось дуже страшного, наче чоловіка з того світа побачив.

— Пізнаєш мене? — цідив слово за словом Та-тарин: — Я Гусейн, син Мустафи... Тямиш? Ти кляв ся бути мені побратимом, на шаблю присягав... а від-так.... ти зарізає старого батька і обрабував... Ти тя-миш? Ми прийняли тебе в хату як свого а ти зрадив...

Козаки дивились на сю сцену, хто розумів татар-ську мову, почував страх, наче двох чортів побачив.

Карий сидів на землі, дрожав тілом і не міг очий відвернути від Татарина, що стояв над ним, нахилив-ши ся з ножем в руці, та впялив в нього свої чорні бли-скучі очі.

— Якуж тобі смерть зробити мій побратиме? Ну, не бійсь! Легенько тебе візьму, по знакомству тебе візь му у свої руки, як мати бере дитину... А може сам собі

вибереш? Як тобі любо... Ти мистець вигадувати муки... За тебе одного я козакам служити му вірно, до смерти, ось що... Але ти, небоже, у пеклі чортам розказувати будеш, з якою пошаною побратим Гусейн виправляв тебе на той світ...

Татарин рванув Карого за волосє і повернув спиною до себе. Відтак розрізав на плечах кожушину і сорочку.

Карий не пробував боронитись; він сидів на землі не-порушно, мов колода.

Татарин різнув два рази по плечах, а відтак паршнув з іори на долину і видер довгий кусок шкіри.

Карий здригнув ся, не вимовивши слова. І Татарин нічого не говорив, лише муркотів саме так як кіт, коли держить в руках миш.

Відтак став здирати шкіру з плечий, один пас за другим. Тепер перевернув Карого горі лицем, прикляк йому на груди коліном, отворив на силу колодкою ножа рота, витягнув язик і відрізав та відкинув на бік мов кусок мяса.

Татарин виглядав страшно. З окривавленими руками, з затисненими зубами він порав ся біля Карого, начеб оправляв барана. Тепер підніс ся трохи і різнув ножем по животі, аж тельбухи вийшли.

Козаки відвернули ся. Вони не могли на таке варварство дивити ся.

Карий стогнав мов недорізаний віл.

— Досить! — гримнув Недоля. — Відрубай голову, тай досить, не муч його.

Татарин поглянув на Недолю, начеб він йому хотів одняти найдорозше добро. Але годі було спирати ся з сотником. Він махнув ножем і відрізав голову.

Козаки стали розходити ся з відразою.

Татарин взяв Карого за ногу й поволік у степ.

Проклін Павлуся здійснив ся.

VII.

Павлусь виплакався, заспокоїв ся. Він сидів на татарській гарбі, підогнувши коліна під бороду і замислив ся, що йому тепер робити.

Татарин підсунув йому кусок паляниці і кухоль молока.

Павлусь був страх голодний. Він з'їв паляницю і випив молоко, не знаючи, що воно було від кобили.

»Може воно так і ліпше« — подумав Павлусь — »що я між Татар попав ся. Вони мене завезуть у Крим, то може і сестру скорше однайду«.

— А куди ви їдете люди добрі? — осмілив ся і запитав Павлусь.

— Ми їдемо у Крим, і ти їдеш з нами; як будеш добрий, то і тобі буде добре.

Ті Татари видались Павлусеви якимись добрячими людьми, не такими як ті, що Спасівку грабили. То були крамарі, такі самі, як ті, що в Спасівку заходили.

Хлопець повеселійшав і став Татар цікаво розпитувати про все. Він їм подобав ся. Через кілька днів він освоїв ся з таким життям. Помагав Татарам у всьому і вчив ся запопадливо татарської мови. Він був понятливий і Татари не могли надивувати ся йому. Другі бранці були якісь дикі, заєдно плакали; а Павлусь, вивчивши татарські слова, послугував ся ними в розмові задля вирави.

— Ти від нас не втечеш? — питає його раз найстарший Татарин з сивою бородою.

— А куди тобі втікати? Без коня, без зброї? Мені між вами добре. Я і не знав, що між вами такі добрячі люди бувають...

— Ми купці. Ти остань між нами, нашу віру прийми.

— Я ще не знаю яка ваша віра. А хиба між вами хрещених нема?

— Нема. Ти мусиш виречи ся Христа, плюнути на него.

Павлусь плюнув би Татаринowi в очи за таку зневагу християнської віри.

— Я перше хочу вивчити ся вашої мови, а се опісля...

— Добре, певно! — говорив Татарин: — Коли станеш муслемом, то і вольним станеш; а потому можеш до великої чести у нас дійти... ти гарний хлопець. Неодин з ваших був у нас великим везиром у падишаха в Царгороді...

— А що се падишах?

— Не знаєш? То цар турецький, дуже великий пан; знаєш: цар одним словом...

— Того не знаю. У нас, на Україні нема царів... як гетьман...

— То ще більший. Вашого гетьмана можуть скинути, а вибрати другого. У нас не так. У нас, хто вродить ся падишахом чи паном, то вже й до смерти ним буде...

— А скільки ви за мене заплатили тій собаці? — питає нишком разом Татарина.

— Двадцять золотих.

— Ов, то мало! — каже Павлусь сміючись.

— А ти варта більше?

— Я би був дав вам за себе в десятеро тільки.

— Хибаж у тебе є гроші?

— Тепер нема, а були в сідлі; той собака харциз забрав враз з конем.

— Чому ти нам не сказав сього? Ми бумо одбили...

— Може я колись з ним стріну ся... Як він зве ся?

— Ми його зємо Карим.

— Чи у вас Татарів продають теж?

— Ні, не можна людей своєї віри продавати; за се велика кара.

— Ось бачите а він свою віру продав...

— Він не має віри. Ми знаємо його. Він з нами торгує.

— »Такі то ви« подумав Павлусь, »що зі злодіями крамарюєте!«

Павлусь бояв ся, що його теж продадуть в Криму на базарі, і спитав раз про те Татарина.

— Добрих хлопців ніхто не продає, і держити собі

Павлусь не хотів з сими купцями розставати ся.

дав, що з ними їздити ме по цілому Криму та так і сестру відшукає.

Дорога до Криму тривала дуже довго. Навантажені гарби воїклись поволі, а вже кожда переноса через ріку була дуже тяжка. За той час Павлусь підучив ся татарської мови на стілько, що розумів, коли до нього заговорили, і знав дещо відповісти.

Хлопець показав ся до всього охочий і щирий і сповняв усі роботи справно.

Татари бачили з нього раділи. Були певні, що він збісурманить ся. Хлопець був з протри них наївний, розказував їм просто, о що йому пришло в думку. Він розказав їм як Татари зруйнували Спасівку, як він втік, та як відтак козак розгромив Татар. Одного разу він розказав се заховав собі на дні душі, що він їде до Криму, що хоче врятувати сестру з полону. Коли не бачив він вже давно був би втік, ненадумуючи, бо мав до сестри багато багатого нагод.

Татарини не знали се здивувало, коли стрінули в степену чумацьку салку. Павлусь розмавляв з чумаками але не просив, щоб його викупили, та взяли до дому. За часі дороги Павлусь пліч до пліча придивляв ся, куди їхали. Він згадував ся затишити кожну річку, кожний брід і все те, по чому дорогою можна би піти.

Так вони дійшли аж до Перекопу. Павлусь поглянув у перше море і у нього сильнійше забило серце.

Перше починала ся Татарщина. Зараз за Перекопом почали перелізути аули. Якій вони були несхожі на українські села. Земля аж була у вічі. Павлусеві тепер стало ясно. Коли він був степ, йому здавало ся, що він дома. Тепер ні слідку до України. Його опустила звичайна відвага і він трохи не заплакав.

Перше виходили кілька аулів. Ватага і тут тягла ся поволі. Татари виходили і придивлялися їм, а дехто розпитував за своїх знайомих, що пішли загоном по Україні.

Та купці не знали, що на те казати; вони ні з ким не бачили ся.

Наконець стали в селі Коджамбаку, де була їх оселя.

Сулейман - ефенді, той старий з сивою бородою, що купив Павлуся, був дуже богатим татарським купцем. Він вів широку торговлю між Царгородом, та усіми надморськими містами а Україною. Свої головні склади мав саме в Коджамбаку. Тому його оселя виглядала як мале містечко. Стояли тут рядком кам'яні доми звичайні і на поверх, були шопи на вози і коні, склади з крамом, а при однім боці стояв великий поверховий дім, де мешкав сам Сулейман. Той дім припирав до великого города. Усі ті будівлі були разом оточені густим частоколом, а в ньому було двоє воріт напротив себе.

Коли Павлусь віхав на той майдан, то йому аж голова закружляла. Такого дива він ще не бачив. Ходило туди много людей. Доси здавало ся Павлусеві, що Татари то найчорнійші люди на світі. Тепер побачив губатих чорномазів з Африки, що звивались, як чортяки. Їх Павлусь найбільше бо-
в ся.

Сулейман приїхав на своїй гарбі, де і Павлусь сидів, під сам рундук дому. Звідеп повиходила служба і стала низько кланяти ся Сулейманови. На стрічу батькови вийшов його син Мустафа, що в неприсутности батька завідував цілим майном.

Коли звитали ся, спитав Мустафа батька, показуючи на Павлуся.

— Хто се?

— Сього хлопця приводжу тобі на гостинця, його купив. Поклонись новому твому панови — сказав Сулейман до Павлуся. — Будь слухняний, як і доси, а буде тобі добре.

Павлусь здоймив шапку і вклонив ся по своєму.

Мустафа сказав щось якомусь Татарини, сей взяв Павлуся за руку і повів між челядь.

Челядь мешкала на долині. Горниця була призначена для панів.

Павлусь аж тепер покмітив, що всі вікна на горі були прислонені густою деревляною решіткою.

Війшовши до челядної, Павлусь не знав, що з собою робити. Прийшов найстарший між слугами і став його зі всіх боків оглядати.

— Ти звідкіля? — питає по українськи.

Павлусь відповів, та дуже дивувався, як сей Татарин так добре знає його мову.

— Ви, дядечку, теж з України? — спитав Павлусь.

— Мовчи! — гукнув Татарин і вийшов. До Павлуся приступив один невольник Українець.

— Ти його так не питай, а то розсердить ся та ще побє.

— Та за якого біса мене бити має? Хиба я йому що зробив?

— Тут бють, хоч і нема за що. Він, бач, потурнак, так хто його питає про Вкраїну, він дуже соромить ся, бо совість гризе, що покинув Христа і збісурманив ся. Того він і злющий такий на нашого брата мов пес, гірш Татарина.

— Ви давно тут живете, дядьку?

— Років пят, небоже! — він охнув.

— Тут тяжко жити?

— Сказано, неволя. А тут ще рай насупроти того, що у других. Старий Сулейман добрий чоловік, та його більше нема дома, чим є. Мустафа гордий і ненавидить нашої віри; а сей потурнак Ібрагім, то сам чорт.

— Не пробували утікати?

Невольник усміхнув ся сумно.

Заки добіжиш до Перекопу, так пять разів зловлять. А коли зловлять, так або повісять, або в неволю до Турків проздуть; а все випарять так, що душа вилазить.

— А я знаю, що багато люда звідсіля втікає...

— Бо тут і багато є хрещеного народа, то декому і власть ся утечи.

— Як вас, дядьку, звать?

— Остапом Швидким.

В тій хвилі вбїг до челядні чорномазаний невольник і прикликав Павлуся до пана. Павлусь пішов за ним на гору і вступив до світлиці. Вона була простора і мала кілька вікон великих в одній стїні. Попід стїни йшли підвисшеня укриті килимами; цілий поміст теж був застелений килимами. Стїни були помальовані червоною, синьою та жовтою краскою в цвїти та в лїнії. На підвисшеню сидїв Мустафа, перед ним стояв маленький столик; на ньому жарила ся вели-

ка мов кадильниця люлька, з якої Мустафа потягав цілі клуби диму. Відтак лежали різні ласощі.

Павлусь здохнув шашку і вклонився.

— Приклич товмача — каже Мустафа до слуги.

— Не треба — каже Павлусь, — я знаю по вашому.

— Чи так? Ну побачимо. Як тебе звали?

— Павлом Судаченком мене зовуть.

— Ні, тебе так звали; ти звати мешся тепер Гусейном.

— Я не хочу; я ще не прийняв вашої віри...

— Дурень ти! не прийняв, так приймеш...

— Ні, не прийму; мої християнської не покинуся.

— Як приймеш кажу, будеш свобідний.

— Не хочу, ні за що в світі.

— Я тебе вибити звелю.

— Хоч і повісьте, то ні. Пощо мені відтак в смолі горіти...

Мустафа засміявся з наївности хлопця.

— Кажу тобі, що свобідним станеш...

— Я і так визволюся, коли захочу...

— А то як?...

Мустафа засміявся опять.

— А знав ти що у нас втікачам роблять?

— Знаю. Повісять. А коли не злапають, то таки пропало.

— Я хотів тебе взяти до покоїв на службу.

Беріть де хочете; я поти буду добрий, поки мені буде добре...

Павлусь навчився балакати з Татарами прямо і отверто. Та се не подобалося Мустафі. Він поморщив брови і сказав:

— Ти, хлопче, зухвалий; як ти до мене одзивався?

— Хибаж ви не чоловік?

Мустафа плеснув в долоні.

Увійшов потурнак наставник.

— Сього зухвалого гіявра випарити і до конюхів дати!

Потурнак хватив Павлуся за руку і повів у долину.

— У тебе, хлопче, за гострий язик; гляди, щоб не відрізали...

На долині в челядній вибили Павлуся так, що зі спини аж кров потекла. Хлопцєви текли сльози з очий, аж закусив губи до крови, а не видав ні одного стону. Він сїв на землі і тряс ся цілим тілом. Ось попав ся... Гадав собі цілком инакше, а воно ось що. До нього приступив земляк Остап:

— Що ти, небоже, йому казав, що тебе били?

— Нічого. Підмовляв мене на поганську віру, так я не хотїв...

Я говорив з ним як з чоловіком, а то звір.

— З ними не можна просто балакати, як з нашим братом; з ними треба хитрити, низько кланятись... Щож ти сказав?

— Я казав, що як мені тут буде зле, то втечу.

— Дурень ти! Хтож так говорить?! Тобі треба було показувати покїрного, тебе лишили би в горниці на послугах...

— Не хочу — каже Павлусь. — Найліпше коло коний ходити.

— Кудиж тебе призначив?

— До конюхів...

— Не гадай, що то легке діло. Там попадеш під таку руку чорта, що наш потурнак Ібрагім, то ангел. Там найтяжше...

Остап здіймив з Павлуся сорочку і помастив якоюсь мастію його рани від нагайки.

— Ти, братіку, зле зробив; там тебе замучать.

— Алеж я першої ночі втечу — відповів Павлусь. — Дорогу я знаю добре і з коня не впаду.

— Не роби того, нерозумна дитино! Вони тебе вбють, або продадуть першому ліпшому Татаринowi. Ти послухай, будь покїрний, то пан тебе простить, та вижидай ліпшої пори.

— Аж до смерти...

— Ні, не до смерти. Тут можуть леда день набічи Запорожці. От такої хвилі усі християнські бранці ждуть як спасеня. Тоді пора втікати...

Скажіть, дядьку, де тут в Криму може бути моя сестра? Її сього літа полонили Татари...

— Кілько їй років?

— Тринадцять буде.

— А гарна вона?

— Як мальована.

Остап став хитати головою.

— Ледви, чи ти її найдеш. Тут продають дівчат з рук до рук. На усіх базарах їх повно. Відтак забирають до гаремів, а то і в Туреччину за море вивозять красших. А тих базарів тут много, много...

— А як би то розвідати, де вона тепер перебуває?

— На те треба би багато грошей...

— Я їх не маю...

Розмова перервала ся, бо саме увійшов у челядну Ібрагім потурнак і велів Павлусеви збирати ся в степ до табунів.

Павлусь вспів лише обміняти ся очима з земляком.

Вийшов перед дворище. Тут стояв Татарин на кони. Павлусеви вказав коня і велів сідати охляп без сідля. Той Татарин не знав української мови і не говорив ні слова.

Павлусь оглянув цілу оселю. Хоч страх боліла спина, він дививсь на Татар з горда.

— Допоможи мені, Господи Спасе і свята Покрово, визволоти ся, та козаком стати! Усі сї шалаші я з димом пущу і з долиною зрівнаю.»

Павлусь, їдучи майданом, здіймив шапку і став молити ся.

Коли виїхали у степ, він важко задумав ся над тим, про що довідав ся від земляка. Він втратив надію на те, щоб се-стру визволити.

Старшина над конюхами був уже старший літами Татарин. Він зараз догадав ся, що Павлусь щось дуже провинув ся, коли його сюди послали.

Перше привитанє його було, що вдарив його долонею по спині. Спина заболіла його так, що Павлусь аж скрикнув з болю.

— Дай йому спокій, Муїо! — каже Татарин, що його сюди привів. — Його що-йно вибили.

— Тут ще не так вибють коли буде неслухняний...

Павлуся заставили доїти кебили, робити каймак (сир), та кумис (горівку з кобилячого молока). Не було йому спочинку від досвіту до ночі. Та Павлусь робив своє діло, слухаючи у всім Муя. Битя він бояв ся як вогню. Так тривало три неділі.

Тепер післав його Муїо пасти табун. Се вже була легша робота і більше свободи.

Павлусь любив коні.

Як іно дістав ся сюди, став придумувати над способами утечі. Коня вже вибрав найліпшого. Приготовляв ся до утечі поволи і з розмислом. Він став обкрадати товаришів конюхів. Одному вкрав ножа, другому сумку на харч, третьому узденицю. Усе те ховав ночію в душлавє старе дерево. При сім був смирний, слухняний, усім служив охотно, так що ніхто його не підозрівав.

Павлусь заєдно думав над тим, чого йому в дорозі буде треба, і зараз для себе прятав.

Одного разу виїхав Сулейманів син Мустафа оглядати табун.

Він пізнав зараз Павлуся і прикликав його до себе.

— Добре тобі тут?

— Добре, дуже добре.

— А спина загоїлась?

— Ні знаку нема.

— Так навчило тебе бути покірним?

— **Навчило.**

Муїо признав, що Пало (так його тепер прозвали) дуже добрий хлопець і слухає.

— Позавтра вернеш до покоїв....

— Як прикажете.

А собі подумав: »Чорта лисого скорше побачиш як мене в покоях«.

Другі невольники дуже завидували Павлусєви.

Мустафа застав при конях великий порядок. Похвалив усіх і нагородив Муя.

Настала ніч.

Павлусь не хотів довше відкладати утечі: »Або втечу і верну сюди з козаками і усі ті шатра поперевертаю, або

мене зловлять і повісять. Довше у таким оставати не можу, а бідної Ганни мабуть не відшукаю, пасучи табуни або послугуючи Татарам у дворі.

Коли усі позасипляли, Павлусь виймив накрадене добро з дупла, натягнув кожухину, перевісив сумку з паланицями через плече, узяв сідло і пішов між коний.

Свого вибраного ще з вечера припняв на мотузї. Тепер осїдав його, перехрестив ся і рушив на північ до Перекопу.

Павлусь набрав досвіду. Він знав як ловити в ріці рибу, як застрілити з лука птицю; а ще знав, що се харциз і як його треба лякати ся.

Колиб іно за Перекіп, а там вже степ. А в степу може і козаків стрінуги. А ні, то на простець на Сїч запорожську... Павлусь і не думав про те, що не знає на Сїч дороги.

Він виминав татарські аули і їхав навманя степом.

Коли розвидніло, годї було не здибати Татар у степу. Та вони його якось не чіпали. Дехто і спитав ся, куди їде. Тодї Павлусь вимовляв ся, що його післали за орудкою і він має вертати зараз. Його не спиняли.

Та трапив ся один Татарин, що йому не повірив. Він пізнав Сулейманового коня. Павлусь назвав инакше ауд, звідки буцім то виїздив. Татарин звязав йому руки і повів прямо в Коджамбак, де сподївав ся взяти нагороду за спійманого втікача.

Павлусь знав, що його жде. Йому стало жаль молодого жита, та дарма, така вже козацька доля. Про се він багато наслухав ся від покійного дідуся. Він теж козацька дитина і не ліпший від других. Як гинути, так гинути.

Павлусь був гордий з сього, що він хоч так ще молодий, а зазнає козацької слави. Його певно посадять на палї. Та він сміло піде на смерть з козацькою піснею на устах. Ворог певно не побачить його плачу, та він ще погано вилає усіх Татар і їхнього Магомеда. Тож то Татари будуть лютити ся, коли він, заки йому відрубать голову, гукне на все горло: »Ви всі свинячі пута, а вап Магомед, то ціла свиня!« Павлусеви стало від сего смішно і він справді засміяв ся в голос.

Чого ти смієш ся? — питає Татарин.

— Хибаж не можна?

— Ти певно не знаєш, що тебе жде?

Павлусеви мелькнула через мозок спасена гадка. Він відповів:

— Як відрубають голову, то не одну, а дві!

— А то як? хиба у тебе дві голови?

— В мене одна, а в тебе друга, то чейже де..

Хибаж мені за що?

— Побачиш. Ти сподієш ся заплати за втікача?

— Егеж! Сулейман - ефенді багатий чоловік і заплатить добре...

Так як усе?

— Так як усе.

— Коли бо ні. Сим разом або голову утне, або вибачити поведить...

— Тобі би язик урізати за твою дурну балачку — сердив ся Татарин.

— Та не сердь ся, бо я правду кажу. Та одно тебе спитаю. Чи ти мене пустиш їхати, куди я пустив ся?

— Ні.

— Значить: приведеш мене до дому Сулеймана?

— Етуті (так)!

— Ну, добре, мені тепер вже нікуди їхати, а прямо до дому.

— А хибаж ти не втікав на Україну?

— Йок (ні); мене післав пан за знахором; славний знахор живе. Я знаю його печеру. У мого пана син недоліток занедужав; що й робили, нічого не помага. Дак бранці переповіли про нашого знахора. А він мені дідусем по мамі приходить ся. Дак пан Мустафа кличе мене, гладить по голові тай каже: »Їдь же за тим славним чоловіком; бери найліпшого коня з мого табуна, хай приїзджає сюди. Я його золотом обсиплю, коли pomoже. Коли не привезеш, каже, так твоя смерть«. Тепер хай буде тому смерть, що мені не дав доїхати. Ну, Мустафа - ефенді тобі гарненько подякує...

— А ти певно брешеш...

— Незадовго побачиш, чи брешу. Їдьмо скорше...

Татаринови стало страшно. Він знав, що Мустафа строгий чоловік і жартів не знає. Тепер ще Павлусь став поспішати.

Чому ти мені відразу сього не сказав?

»Бо мені самому таке на гадку не прийшло«, подумав собі Павлусь, а голосно каже:

— Тепер можу тобі сказати усе. У нас так: коли їдеш за знахором до хорого, дак ані не оглядай ся позад себе, ані не кажи нікому куди їдеш, а то вся сила знахорова пропала і хорому не поможе. Як прийдеш до знахора, дак він зараз тебе пита: »А не оглядав ся позад себе? Не казав нікому, куди їдеш?« Ти скажи правду, то він і вусом не поведе і не поїде. А коли ти оглядав ся або сказав, а збрешеш, так він поїде, але не вилічить. Тому то я тепер до знахора не поїду, бо колиб збрехав, і він прийхав а не поміг, то Мустафа-ефенді йому голову зрубати прикаже. А мені шкода, бо кажу тобі: він мені приходить дідусем і славний знахор. Йому 150 літ з роду. Борода у нього по саму землю, а вії такі, що ціле лице заслоняють. Казала моя покійна бабуся, царство їй небесне, що він вродив ся з зубами, з оселедцем і з вусами.

— А як той знахор називає ся?

— От цікавий! Сказати би тобі ще, де він живе? Вибачай, не можу. Впрочім не радив би я вашому братови до нього заходити. Він з чортякою побратаний і все має кілька чортенят на послугах, за чурів значить. Так коли до нього наблизить ся хто нехрещений, так йому зараз зірвуть голову, а туловище з душею у пекло понесуть.

— То він Татар не може лічити, кели так...

Тож бо і є, що він лічить усіх без розбору, і Татар і скотів... лише, що не в своїй печері, а в дома у недужого... Та чого ми станули?

— Я розвяжу тобі руки...

— О ні, вибачай; а ще хочу жити; як верну ні з чим, так Мустафа звелить голову одрубати; хай рубає тобі, а не мені, розв'язати себе не дам...

Павлусь стиснув коня зубами і став втікати. Татарин таки налякав ся. Він Павлуся таки придержав і розтяв ножем мотуза.

— Еге, Татарине, я тебе не лишу ся. Ти мусиш поїхати зі мною до мого пана і всьо гарненько розповісти, бо мені не повірять.

Татарин хотів втікати, так Павлусь вхопив його за поводи, і став плакати. Татарин повірив тепер. Він закликав люто і виймив ножа.

— Хочеш мене зарізати? Добре. Мені все одно. Заріжеш, так не відрубують голови. Мені з головою красше вмирати. Та се тобі не допоможе. Кінь мій побіжить до дому, за мною піплють глядати і уся правда вийде на верха, бо мій пан мене любить за те, що я так скоро навчив ся татарської мови, та ще до вас пристану геть! Ну ріж!

Павлусь пустив поводи і наставив шию.

Того лише Татарин ждав. Він завернув коня і став що сили втікати. Павлусь став за ним гонити і кричав:

— А гов, чортів сину, пожди!...

»Ну, слава Богови, одв'язав ся. Тепер мені до табуна вертати, бо сей диявол за далеко мене завів. Я знаю, що Татари менше карають, коли бранець сам верне ся з доброї волі. Моя казка про знахора була добра. Геть Татаринови голову завернув. Попробую колись у друге; може вдасть ся. Та ще не на кони мені втікати, а піпки, бурянами.

— Павлусь вернув до табуна над вечером.

Коли того дня рано донесли Мустафі про утечу Павлуся невольника, та ще про крадіж найкрасшого коня, він зараз розіслав гонців і назначив таку кару: сто нагаїв дротяних на шину, а коли від сього не здохне, так продати його першому стрічному Татарини. Але Павлусь вернув сам. О сім звістили Мустафу, і він перемінив засуд на 20 дротянок і продати. Кару мали виконати в селі Сулеймана на очах усіх невольників, аби їм відійшла охота втікати.

Коли Павлусеви се сказали, він ні разу не налякав ся. Він був певний, що свята Покрова і тут його заступить.

Як колиб нічого не стало ся, Павлусь заснув твердим сном...

На другий день рано його привели до аулу. Тут на майдан позганяли усіх невольників. Павлусь поглянув на них і покмітив Остапа Швидкого, що стояв в гурті і втирав сльо-

зи. Йому жаль було малого земляка. Кару мав виконати потурнак Ібрагім; у нього була тверда рука.

Він вийшов на середину і став невольникам голосити, за що Павлусь буде покараний, що Мустафа-ефенді засудив його зразу на сто дротянок, та відтак у превеликій своїй ласкавості зменшив йому на дваїцять.

Мустафа - ефенді відчинив вікно і придивлявся, чи його засуд буде як слід виконаний, та яке зробить вражінє на невольниках.

В тій хвилі віхав у ворота якийсь мулла, а за ним кілька богато одягнених слуг. Усі розступились. Він віхав в середину і тут проголосив співучим, трохи гугнавим голосом ось що:

— Слухайте, невірні гіяври! Мій пан, ханський Девлет-гірей Ібрагім і любимець хана — нехай йому Аллах дасть довгий вік, звелів у своїй ласкавості спитати вас, невірних українських бранців, чи не знає хто де перебуває син його милости Девлет-гірея, славний рицар Мустафа-ага, що сього літа ходив з загоном воювати невірних на Вкраїну для слави Аллаха і його пророка Магомета. Хто виявить його місце, стане ся достойним ласки і нагороди його милости. Хтож би се затаїв, може готувати ся вже тепер на смерть, бо його непременно повісять.

Один Татарин брав ся голосити те саме по українськи.

Тоді Павлусь виступив перед муллою і сказав по татарськи:

— Я знаю, де пробує твій пан...

Мулла подивив ся згідно на Павлуса.

— Ти не можеш сього знати, бо ти вже тут довше, а се стало ся сего літа.

Ібрагім потурнак, зігнувши ся в три погібели перед муллою, потвердив, що Павлусь привезений сього літа.

— Так? ну то говори! А коли збрешеш одно слово, так тобі вріжуть язика.

— Не тобі скажу а твому панови.

Мулла закусив губи.

— Сього невольника забираю зараз до його милости Девлет-гірея Ібрагіма.

Усі невольники охнули. Вони раділи, що Павлуся проминула кара.

— Сідай на коня і їдь зі мною.

Тоді Павлусь підступив під дворище і спитав Мустафу:

— Чи тепер велиш бити, чи аж верну ся від його милости?

Мустафа стягнув брови з досади.

Павлусь засміяв ся йому у вічі. Він знав, що тепер над ним могуча рука Девлет Гірея, та що його тепер ніхто не сміє торкнути.

VIII.

Девлет Гірей Ібрагім мешкав в столиці кримського хана в Бакчісараяу. З Коджамбаку треба було їхати туди яких три дні. За час тої дороги обдумав собі Павлусь, що йому робити дальше.

— З першу він дуже зрадів, що уйшов строгої кари, і тепер почував себе цілком безпечним. Сю щасливу нагоду хотів він використати на те, щоби віднайти і освободити сестру. Він уложив собі цілий план, як се зробити. Знав добре, що Мустафа-ага певно живий у полковника і що його знайдуть, як лише покаже їм дорогу. За се відкритє можна надіятися великої нагороди, а навіть свободи; а тоді верне wraz із сестрою на Україну. Він не думав о тім, щоби без сестри вертати, і вірив, що йому Бог допоможе сестру віднайти.

Коли наблизив ся до Бакчісараяу, побачив щось таке, чого йому не довелось на очи видати. З далека зі сходу сонця ясніло щось високе з білими плямами на верхку.

— Що се таке? — спитав Павлусь у мулли.

— Се гори.

Павлусь не зрозумів, бо такого татарського слова ще не чув. Він не допитував ся більше. Се пояснив йому другий Татарин, що знав українську мову. Павлусь з роду гір не бачив. Йому стало лянсно.

— Хибаж ми тамтуди поїдемо?

— Ні, Бакчісарай перед горами.

І справді перед ними лежало місто, столиця татарського хана. Про нього він чув від дідуня і рад був, що його побачить. Дворище Девлет-Гірея лежало по тім боці міста. І ви-

пало їхати вузькими вуличками. Домівки великі оточені високим муром, вкриті червоним або зеленим черепом. Поміж дворищами густі садки, з яких під сю пору попадало листя.

По дорозі стрічали піших і кінних Татар. Вони кланяли ся муллі і вступали ся з дороги.

Заїхали в дворище Девлет-Гірея. Воно дуже подобало на оселю Сулеймана. Служба вже звістила Девлет-Гірея, що мулла повертає з якимсь молодим гіявром, і він вийшов на рундук та замахав на муллу рукою, щоб зараз перед його явив ся.

Служба забрала від них коні і мулла повів Павлуся на гору до свого пана.

— Хай буде прославлений Аллах! Мир тобі могутний пане. Мулла, твій вірний слуга, чолом тобі бе. Салім алеїкум! Мулла вклонив ся низько головою, відтак приложив руку до чола, загнув нею в повітря лук до грудий і звідси зробив рукою низький поклін.

— Вітай, добрий мулло! Що приносиш? Алеїкум салім!

— Сей молодий гіявр, невольник твого слуги Сулеймана з Коджамбаку, говорить, що знає, де твій достойний син Мустафа-ага.

— Приклич сюди українського товмача! — заговорив Девлет-Гірей до чорного слуги.

За той час міг Павлусь придивити ся Девлет-Гіреєви. Се був хлоп дужий, та вже старший, з довгою, сивою бородою.

— Не треба, пане, товмача — обзиває ся сміло Павлусь і вклонив ся низько по татарськи Девлетови. — Я сам вмію по татарськи; розмовимось...

— Тиж не давно між нами...

— Недавно, а ваша мова мені подобалась.

— Гарний з тебе хлопець... Тобі і віра наша сподобає ся, коли між нами останеш, а тоді жде тебе гарна будучність.

»Собача ваша віра!« — подумав Павлусь.

— Говори, що знаєш про мого сина, та гляди: коли твої слова будуть правдиві, жде тебе велика нагорода колиж збрешеш, та хай тебе Аллах....

— Я скажу правду, лише не доповім усього, бо сам не знаю. Я бачив на вічі Мустафу-агу у битві; а що відтак з ним стало ся, се знає моя сестра, Ганна Судаківна.

Девлетови се не подобалось. Він насупив брови і поглянув на хлопця так, що йому аж страшно стало.

— Чи ти глузує з мене?

— Ні раз ні; вона всьо бачила... Колиб її лише найти; вона у Криму між бранцями. Мустафа був у Спасівці, була битва з козаками... Мустафу піймали живого. Де він тепер, се знає Ганна...

— Яка Ганна?

— Сестра моя, Ганна. Вели її відшукати; вона знає.

Павлусь налякав ся грізного погляду Девлет-гірея і сказав усе, задержуючи собі одно, що могло спасти сестру.

Девлет-гірей подобрів. Він плеснув у руки і сказав при-
шукати свого завідчика.

— Слухай! — каже йому. — Випитай сього молодого гіявра про його сестру і зрештє мені її вишукати між бранцями. Колиб її не було у Криму, так спровадити її за всяку ціну, хоч би з кінця світа.

— Завідчик став випитувати ся Павлуся про Ганну, про її літа, зріст, волосє.

Павлусь розказав так, наче образ малював.

— Мулло! — каже Девлет-Гірей. — Возьми сього малого до гостинниці, щоб йому нічого не бракувало..

Павлусь вклонив ся поясу Девлет - Гірейови і пішов за муллою до гостинної.

— Чи відшукають її? — питає у мулли. Йому треба було до повного щастя, ще й певности, що сестра знайде ся.

— Приказ мойого пана, се закон — каже мулла. — Вони її найдуть, де би ні була; з самого Царгорода її спровадять. Мій пан має велике слово не лише у нашого хана, але і в сзмого падишаха. Щасливий ти, хлопче, що під таку сильну руку понав ся. Та коли би ти сказав неправду... знаєш?

тобі би язик врізали. Мій пан усіх брехунів і клеветників так **карає**.

— Мене так не покарає, хай йно сестра найде ся.

Оставши сам у світлиці, вистеленій мягкими турецькими коврами, впав навколішки і став молити ся:

»Боже наш. Я бачу Твою руку у тім усім. Я бідний небольник пустив ся навманя, бачучи у сім ціле мое спасене. Ти вдержав мене і завернув, та се вийшло мені на добре. Мали мене нагайками вбити, та Твоя могутня рука спазла мене. Чи гадав я, де мене Твоє святе провидіне заведе? Боже, Боже! Не покидай мене, вислухай мою молитву, допоможи мені! В Тобі ціла надія моя!«

Павлусь став страшенно плакати, а коли заспокоїв ся, заспівав собі перший раз, по утечі зі Спасівки: »Під Твою милость!«

Він сам не пізнав свого голосу, так довго його не чував.

Тепер жилось йому дуже добре. Йому оставили свободу, що завгодно. Виходив, коли хотів на місто; знакомив ся, стріляв з лука, та з рупниці. Був веселий і за те його усі дуже полюбилн. Девлет - Гірей казав йому видати гарну одержу, і тепер годі було пізнати в Павлусю того обідраного невольника, кінського пастуха.

— Девлет - Гірей повірив словам Павлуся. Він знав від тих Татар, що вернули з походу, що Мустафа справді грабував Спасівку, що відтак була стріча з козаками, і там пропав його син одинак. Більше Татари не вміли сказати.

Девлет - Гірей і Павлусь побоювались тепер одного: а коли дівчини не знайдуть?

У такій непевности жили три неділі. Аж одної п'ятниці в ранці, коли Татари молили ся в мечеті і з ними був сам Девлет - Гірей, появил ся в його дворниці на заціненому кони гонець з вісткою, що дівчину знайшли і везуть на татарській гарбі.

Молитви не вільно було перебивати, тож ждали всі, поки Девлет - Гірей не верне.

Гонець розповів, що дівчину знайшли в Анатолії, прибережнім городі Криму. Її мали вивезти до Царгороду до я-

когось турецького баші, та що її вже тоді захопили, як ма-
ла сідати на турецьке судно з іншими вибраними бранця-
ми.

— Слава нехай буде Аллахови! — проговорив Девлет-
Гірей, підносячи руки і очи в гору.

— Славаж Тобі Господи! — сказав Павлусь, зняв шап-
ку і перехрестив ся.

Татари поглянули на нього люто, та перед очима Дев-
лет - Гірея не посміли нічого казати.

— Вельможний пане! — заговорив Павлусь, низько кла-
няючись. Позволь мені поїхати напроти сестри. Моє серце
так стужило за нею... Позволь мені, прошу...

— Дати йому доброго коня! Ти візьми другого — каже
до гонця і проведи молодого на зустріч.

Зараз вивели осідлані коні. Павлусь скочив на коня як
птах і, вклонившись Девлет - Гіреєви, поїхав. В ньому сер-
це скакало з радості.

А старий Татарин, дивлячись на нього, подумав собі:
»Славна і лицарська кров пливе в сьому хлопцеві! Коби йо-
го Аллах просвітив та до нашої правовірної віри привернув,
придбав би собі іслям славного лицаря і оборонця«...

Павлусь так чвадував на кони, що утомлений їздою го-
нець ледве його здогонив.

Вже було коло полудня, як побачили з далека ватагу Та-
тар.

— Се вони! — сказав гонець...

— Чи ся дівчина знає, що я тут є?

— Я й сам не знаю, хто ти є. Велів вельможний Дев-
лет - Гірей випукати і привезти таку дівчини, так ми і зроби-
ли по приказу.

— Я тобі скажу, я її рідний брат — вимовив Павлусь а
сльози радості покотились у нього горохом. Раз лише мель-
кнуло йому в голову: »А може се не вона?« Та зараз відогнав
від себе сю нелюбу думку і почвалав що сили.

Наблизились до ватаги.

Павлусь мало очий не видивив, так шукав межі юрбо-
ю за дорогою особою. Її не було видно. Вона сиділа на во-

зі в товаристві якоїсь татарської жінки. Він був вкритий намаженою плахтою.

Павлусь станув біля воза, задержав його і миттю зісковчив з коня. Татари, побачивши так по панськи вдягненого хлопця, не противились йому.

— Ганю! Ганюсенько! Серце моє, чи жива, чи здорова?

На сей клич Ганна відхилила плахту. Вона пізнала по голосі брата та, побачивши його в татарському убранню, не пізнала та йно очи видивила.

— Ганусечко, сестро! Хибаж мене не пізнала? Братіка свого Павлуся, не пізнала?

Ганна закричала не своїм голосом і обомліла.

Татарка кинулась її ратувати як знала. Винесли її з воза і поклали на траві. Вона була одягнена в гарну турецьку одягу.

— Ганно, голубко, та що бо ти? Я тільки світа обійшов, заки тебе відшукав, моя ластівочко; стям ся! — говорив крізь сльози Павлусь та, прищавши біля неї, став її пести ти та цілувати.

Татарка вспіла принести води. Її обіляли і вона втворила очи.

— Ну, слава Богу! — закричав Павлусь. — Вставай, Ганю, поїдемо, мені з тобою багато говорити... Ось, так, ну...

Ганна піднесла ся і сіла, розглядаючись боязко по Татарках, що її окружили.

— Що тобі стало ся?

— Утома, братіку. В тій буді так душно, що нічим дихати. Та я не надіялась тебе або кого небудь побачити...

— Звідкіля ти узяв ся тут?...

— Ну, опісля розкажу... Чи ти знаєш по татарськи?

— Дуже не много, хоч мені цілий час толочили сю татарщину, аж обридло. Били мене, їсти не давали, коли не хотіла вчпти ся...

— Тепер не будуть... Слухай... Так чого ми ждемо? Їдьмо... Тобі може на кони було би ліпше...

Ой так, так, Павлуню! — закричала Ганна, аж у руки сплеснула. — Я вже так давно на кони не їздила...

— Дати для неї коня! — приказав Павлусь.

Один Татарин привів її гарного коня. Павлусь посадив сестру, а сам миттю сів на свого.

Тепер їхали побіч себе. Татарці було се не по нутру. Їй здавало ся, що везе знатну особу, жінчину, що на неї не сміє вітрець подути; а вона, як простий татарський хлопець, на кони гарцює.

— Давно ми, сестро не були такі щасливі, як сьогодні.

— Чи тато живі?

— Живі, і Петра знайшов між козаками.

— Деж вони тепер?

— В степу, пішли з козаками... Я від них утіг ночію, тай сюди попав, щоб тебе найти...

— То ми вже свободні?

— Ще ні, та ось слухай: Могутний Девлет - Гірей Ібрагім шукає за своїм сином Мустафою. То знаєш... той самий харциз, що зруйнував нашу Спасівку. Тоді над Самарою, де Татари з бранцями спочивали, зчинила ся з козаками битва. Мустафу шіймав на аркан козак Семен Непорадний, та сотник Недоля велів козакови Тихонові відвести лубенському полковникові. Тям, сестро! Ти показуй, що нічого по татарськи не знаєш. Тоді покличуть мене на товмача. Я тобі лише для того кажу, щоби ти знала. Може бути, що на товмача покличуть не мене, а кого другого; тоді знай, що казати, бо від сього залежить наша свобода або смерть, або неволя...

Заки доїхали до Гірейового дворища, розказав їй Павлусь усе, що пережив від тої хвилі, коли почули дзвони церковні, коли впали в село Татари, та її вхопили. Тепер буде всьо залежати від їхньої проворности.

Павлусь одного лице бояв ся, але сього Ганні не сказав, аби її не лякати.

Колиб так лубенському полковникові впало на думку мустафу втопити або голову йому відрубати, тоді і їм було би амінь.

Ганна хотіла розповісти Павлусеві свої пригоди, та вже часу не стало. Вони побачили дворище і полишаючи татарську ватагу, почвалували що сили наперед.

Татари пігнали ся за ними стрілою, полишаючи гарбу з Татаркою. Вона верещала за ними, та се нічого не помогло. Мусіла сама взяти віжки в руки і поганяти.

Девлет - Гірей стояв на галерії і вижидав гостей.

Павлусь здохнув шалку і став з далека до нього вимахувати.

— Невжеж то ся дівчина так на коні сидить? Справді лицарський народ ті козаки! — говорив Гірей до свого завідувача.

Молоді позіскакували з коний і пішли до міржової світлиці.

Вклонили ся, а Павлусь заговорив так:

— Могутній лицарю Девлет - Гірею! Приносимо тобі до бру вістку за твого славного сина Мустафу. Се моя рідна сестра; вона його бачила на останку. Звели її ласкаво запитати, хай сама розповість.

— Девлет-Гірей став її питати по татарськи.

Ганна оглянулася на брата, що нічого не розуміє.

— Питай її ти! — каже до Павлуся.

Павлусь став її питати по українськи. Вона відповіла як чула від нього, а Павлусь розповів се по татарськи.

— Добре! — каже Девлет - Гірей: — Я зараз посилаю послів з богатим окупом до лубенського полковника; за той час ви останете моїми гостями. Коли ваші вісти справдять ся, жде вас велика нагорода; колиж... — він не договорив, бо сам налякав ся слів, які мав сказати.

— Та тепер жити мете трохи по нашому. Дівчина піде між жінок да гарему. Не годить ся і закон не велить, щоби дівчина в таким віці ходила з відкритим лицем та балакала хоч би і з братом.

Павлусь і Ганна подивились на себе з жалем, що їх розлучали опять.

— Хибаж не можна нам і слова промовити з собою, хоч би через ослону? — заговорив Павлусь. Він чув як його борч за горло хапає...

— Можна, але з далека...

Розійшли ся. Її повели між жіноцтво. Павлусь пішов до своєї комнати, щасливий і з того, що йому Бог дозволив дожити.

IX.

Настала зима. Павлусь дивувався дуже, що не було тут снігу, як на Україні, що дерева заєдно зеленіли, хоч деколи і зимнійше було. Та він сердечний забув рахубу часу і не міг зміркувати коли буде Різдво.

Минулого року такі веселі свята були. Він ходив з хлопцями колядувати, возив ся санками; а тепер не вгадає і коли свято...

Те саме думала і Ганна. Їй теж весело було, коли внесли до хати діда, як покійний дідусь благословив усіх, як кидали кутю до стелі та рахували рої...

Вона вже привикла до гаремного життя. Ой наплакалась вона, наплакалась...

Павлусь непокоїв ся, чи посольство Девлет-Гірея найде ще Мустафу живим... Навіть Ганна не встигла розповісти йому про свої пригоди.

А старий нетерпеливив ся теж. Вже більш місяця минуло, як посольство поїхало, та слух по ньому загинув. Він знав, що посольству нічого бояти ся козаків, що вони вшанують звичаї міжнародні і не торкнуться посольства. Та він бояв ся харцизяк або Татарів Ногайців. Ті певно не вшанують нікого, а пронюхавши у них гроші, поріжуть усіх, пограбують так, що ніхто і не вгадає, де діли ся...

Девлет-Гірей розставив гінців від самого Перекопу, щоб зараз звістили його, коли появиться ся посольство з поворотом.

Нарешті!

Одного дня причвалав гонець з доброю вісткою, що Мустафа вертає живий і здоровий.

Девлет-Гірей велів сідлати коні і виїхав з цілим почотом на стрічу.

ва
та до жіночого відділу.
Коли об тім довідав ся Павлусь, не втерпів, а полетів

2
М Сторож не хотів його пустити. Стали оба шарпати ся.
Колиб се був хто другий, був би сторож непременно штовхнув його ножем. Але сього не вільно було торкнуту, бо так наказав пан усій службі.

ку — Та чорт з твоїм гаремом! — кричав Павлусь: —
Сестру мені поклич, я її мушу зараз бачити...
Викликали Ганну.

ли
чи — Ганусенько! Мустафа вертає; будемо свободні! —
Більше не говорив нічого. Казав собі осідлати коня і побіг на здогін за почотом, але завернув з дороги.

1
л — Яке мені діло до нього! Добре, що живе; тепер хай
і зараз здохне за сю кривду, яку нам заподіяв... Чорт їх
усіх Татар. Маму вбили, дідуся... нас намучили... Пождіть,
чортові сини! Верну я ще сюди може і нераз, та не на по-
сторонку, як невольник, а з козацтвом, як лицар... Пождіть,
я ще вашого дідьчого хана за бороду скубну, не то що...

бр
ст
ти. Так міркував Павлусь, вертаючи до дворища, На дво-
рі вже смеркало. Пішов до своєї комнати, положив ся і ліг
спати. Про вечерю забув. Але і заснути не міг. В його голо-
ві як у млині. Думка думку переганяла, усе до купи пере-
мішувало ся...

як
по
час
ся,
бо Що буде тепер? Чи вертати їм таки зараз, чи пережда-
ти до весни? В зимі на степу небезпечно. Можна цілу юр-
бу вовків здибати, заблукати тай замерзнути. А тут так
скучно між Татарвою. Та колиб хоч в одній хаті з Ганею! А
воно і тут дурні звичаї не дають...

мія
дів
хоч А що було б, колиб Татарин не вдержав слова та не
хотів пустити на волю? Правда, він їм того не обіцяв, лише
говорив про велику нагороду. Та чи може бути більше до-
бро, як свобода?

луч Колиб Татарин не хотів пустити їх на волю, а задер-
жав, тоді Павлусь убі сестру, Татарина проколе ножем;
хай його тоді повісять або кіньми розірвуть... всьо одно...

би Він став сердитись, поки не заснув...

бор Уже сонце стояло високо, а Павлусь ще спав. Він про-
кинув ся від гамору, що счинив ся подвірю. Пішов до вікна

подивити ся. Се Девлет-Гірей вернув з сином. Павлусь пізнав Мустафу зараз. Він сидів бадьорно на гарнім коні і усміхав ся до батька, котрий аж сіяв з радости.

»Бач, який тепер бадьорний!« подумав Павлусь: »А на аркані у Непорядного то скривив ся, начеб лісницю вкусив... А що, смакував козацький аркан? Ах, ви чортові сини! Колись я з вами ще стріну ся, А особливо з сим паничем Мехмедом Сулеймановим... Ми собі ще поговоримо і я тобі нагайки дротянки нагадаю«.

Та зараз стало йому соромно тих слів, які що-йно подумав. Се-ж не гарно. Ось той Девлет-Гірей так поводить ся з ним, як з сином, а він йому відгрожує ся...

»Егеж, бо мене йому треба було! А так, то звав би мене християнським псом, як і другі, уся ціла та погань татарська... Чого вони нас зачіпають, мордують? Хибаж ми їм заваджаємо? Ні, ні, ми стрінемось еще!...«

Павлусь погрозив до вікна кулаком.

В тій хвили його прикликали до Девлет-Гірея міржі. По дорозі стрінув Ганну. Її теж туди вели.

Станули обое перед ханом, що держав сини за руку, начеб лякав ся, щоби опять не забрали.

— Ви сказали правду; тепер я хочу додержати моє слово і нагородити вас. Чого бажаєте? Коли хочете, оставайте з нами. Прийміть нашу віру, я вас за своїх діттих прийму.

Спасибі тобі, могутний пане. Нічого не бажаємо, лиш веди... Пустя нас...

— Хибаж вам зле у мене?

— Нам добре, та за Україною нам банно... Хочемо своїх побачити...

Хай буде по вашому! Ідьте домів, та не тепер, аж весною. Кого зимовий степ обійме, тому і не жити більше. Оставайте ще моїми гостями.

— Та звели, пане, пописати нам грамоти, щоб нас по дорозі Татари не чіпали.

— А вжеж, дістанете грамоти і охорону, поки до своїх не доїдете.

— Тепер коли ти свобідний, подай мені руку, мій друже! — сказав Мустафа, простягаючи руку до Павлуса: —

Мені вже розказували, який ти бравий козак... То одно скажи мені: яким чином бачила твоя сестра, як мене полонили, коли вона була в обозі?

Ось я се й хотів сказати — говорить Павлусь: — Тепер признаю ся, що я збрехав. То я усе бачив, а навмисне сказав на сестру, щоб ти її казав шукати. Без сього небачити би мені її більше.

— Хитрун бо з тебе, небоже, хитрун! — каже міржа, всміхаючись: — Ну, я тобі се вибачу, подай мені свою руку!

В тій хвили Павлусь нагадав щось. Від того спогаду він почервонів увесь мов бурак. Йому соромно стало, що се забув, що мав тепер сказати. Вважав се за великий гріх.

— Вельможний Девлет-Гірейю! Коли ти показав мені тільки ласки, та я ще одно тебе прошу, не відкажи мені сього.

— Хоч би ти сьогодні просив о половину мого майна, і сього тобі не відкажу.

— Ні, майна я не хочу, а лише ось прошу: У Сулеймана-ефендія живе невольник Остап Швидкий, Українець, земляк мені... Вели його викупити і подаруй його мені.

— Хибаж він тобі родич приходить ся?

— Ні, а лише земляк. Та він мені був рідним батьком, коли я у неволю попав ся. Він завивав мені рани, коли мене зрізали нагаями. Я покляв ся оддячитись йому. Хочу йому свободу випросити.

— Добре в тебе серце, мій хлопче! — сказав Девлет-Гірей: — Остап Швидкий, невольник, верне з тобою на Україну.

Девлет-Гірей велів написати грамоти і післав гонця в Коджамбак.

Павлусеві потекли сльози з очей.

Він забув на усї злидні, на усю злість до Татар. Простив їм все відразу...

Др. Іван Франко

НАЙМИТ.

В устах тужливий спів, в руках чепиги плуга,
Так бачу я його;
Нестаток і тяжка робота і натуга
Зорали зморщками чоло.
Душею він дитя, хоч голову схилив
Немов дідусь слабий,
Бо від коліски він в недолі пережив
І в труді вік цілий.
Де плуг його пройде, зелізо де розриє
Землі плідної пласт,
Там незабаром лан хвилясте жито вкриє,
Свій плід земляця дасть
Чому-ж він зрібною сорочкою окритий,
Чому сїрак, чуга,
На нїм мов на старці з пошарпаної свити?
Бо наймит він, слуга.
Слугою родить ся, хоч вольним окричали
Богатирі його;
Б нужді безвигідній, погорді і печали
Сам хилить ся в ярмо.
Щоб жити, він жите і волю власну й силу
За хліба кусник продає,
Хоч не кормить той хліб і стать його похилу
Не випрямить і сил не додає.
Сумує нїмо він, з тужливим співом оре,
Те поле, оре не собі,
А спів той наче брат, що гонить з серця горе,
Змагатись не дає журбі.
А спів той, то роса, що в спеці підкріплює
На пів зівялий цвіт;
А спів той — грім страшний, що ще лиш глухо грає,
Ще здалека гримить.

Ме Та поки буря ще нагряне громовая,
жи Він хилить ся, проводить в тузі дни,
ли І земельку святу як матінку кохає,
Як матінку сини.

пе Байдуже те йому, що для добра чужого
ск Він піт кровавий лє,

чи Байдуже те йому, що потом труду свого
Панам панованє дає.

вс Коб лиш земля, котру його рука справляла,
ку Зародила опять,

ві Коби з трудів його на других хоч сплшвала
за Небесна благодать.

ті Той наймит — наш народ, що погу лє потоки
сі Над нивою чужою.

і Все молодий, думками все високий,
Хоч топтаний судьбою.

н Своєї доленьки він довгі жде столїтя,
Та ще надармо жде;

зі Руїни перебув, татарські лихолїтя
І панцини ярмо тверде.

к Та в серці хоч і як недолею прибитім
з Надїя красшая жиє;

с Так часто під скали тяжезної гранїтом
Нора холодна бе.

І Лиш в казці золотій, мов привид сну чудовий,
Він бачить доленьку свою,

І І тягне свій тягар, понурий і суворий
Волочить день по дню.

І В столїтях нагніту його лиш ратувала
Любов до рідних нив;

Нераз дітий його тьма тьменна погібала,
Та все він пережив.

З любовю тою він мов велитень той давний,
Непоборимий син землі,

Що хоч повалений, опять міцний і славний,
Вставав у боротьбі.

Байдуже, для кого — співаючи він оре
Плідний, широкий лан;
Байдуже, що він сам терпить нужду і горе,
А веселить ся пан,

* * *

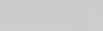
Ори, ори й співай, ти велитню, закутий
В недолі й тьми ярмо!
Пропаде штьма й гнет, опадуть з тебе пута,
І ярма всі ми порвемо.
Не даром ти в біді, пригноблений врагам,
Про силу духа все співав,
Не даром ти казок чарівними устами
Його побіду величав.
Він побідить, порве шкарлуці пересуду,
І вольний власний лан
Ти знов орати-меш — властивець свого труду
І в власнім краю сам свій пан.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

Др. Іван Франко.

І Д І Л Л Я.

Давно було. Дітей маленьких двоє
Побравши ся за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежною вузкою
Поперек рив, в жарку літню днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був —
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У него
За пазухою добрий кусень хліба
І квітка на кайстровім капелюсі.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен оченята,
Мов вуглики жаріли ся і живо
Все бігали кругом. Мов миший хвіст
Босічка з заду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькій запасчині підп'ятій
Знаць кілька бульб печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
З за пазухи.

Нерадо ялось хлопчик
Ішов і боязливо озирає ся,
А дівчинка невпинно щебетала,
Додаючи товаришу відваги.

— Встидай ся, фе! Такий великий виріс,
А плакати хоче! Хлопець, а боїть ся!
Чого боятись тут? Ся я ти кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехали!
А ти диви, хіба то так далеко?

На сей горбок, а відтам Діл близенько,
А там Ділом у гору та все в гору,
Аж на сам верх! Тай годі! Там спочинем —
А може ні, чого ще спочивати,
Коли вже відтам близько!... Крикнем: У!
Тай просто враз побіжимо до тих
Стовпів залізних, що підперли небо.
А там сховаємось за стовп і тихо
Тихенько аж до вечера пробудем.
А ти щоби не смів міні і писнуть,
Не то що плакати! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде до дому на ніч,
Застукає до брами, — то ми тихо
Тихесенько прокрадемося за ним.
А знаєш, що бабуся говорили?
У него є донька така хороша,
Що просто страх. Вона то відчиняє
Що вечір браму батькови й що рана.
А вже дітей вона так дуже любить;
Що просто страх. А сонце не пускає
Дітей до неї, щоб із ними разом
У світ не втікла. Але ми тихенько
Прокрадемося, тай шусть! і вхопимось
Її за руки, то вже сонце нам
Ніщо не зробить. Тільки ти не бійсь
І плакати не смій! Таж то так близько,
І на дорогу маємо досить,
А там нам панна надає багато
Всього, о що би ти просив?

Поглянув

На неї хлопець, палець вихав до уст
Тай каже: — Мозе б ліпшого коня? —
— Ха, ха, ха, ха! — дівча зареготалось.
— Ну, сцоз, то мозе капелюх новий?
— Преси що хочеш, а я знаю, знаю
Що я просити буду!

— Сдо таке?

— Ага, не скажу!

— Ну, скажи, а то

Заплацу!

Овва, плач, то я сама

Піду і не візьму тебе з собою.

— Ну, а цомуз не сказес?

— Знаєш, ти

Дурний! Міні бабуся говорили,

Що в неї яблочка є золоті.

Кому вона те яблочко дарує,

То той весь вік щасливий і здоров

І гарний, гарний буде всім на диво.

Але ті яблочка лиш для дівчат.

— Я хопу яблочка! — заплакав хлопець.

— Не плач, дурний, лиш не забудь просити, —

Я вставлюсь вже, щоб і тобі дала.

А як по яблочку таким дістанем,

То вернемо до дому і нікому

Не скажемо. Не скажеш?

— Ні, не сказу.

— Ну, памятай! А скажеш — відберуть.

Чи так?

— А так, — рік хлопець. І пішли.

Прошло чимало літ від того дня.

Далеко над сподіванє дітей

Тяжкою вийшла й довгою дорога

До сонішних палат. І трави і ниви

І небо й сонце, все, усе змінилось

У хлопчика в очах. Лиш не змінилась

Подруга та, провідниця єго.

Щебетанє її веселе, любе,

І усміх, і надія неугасима,

Се та жива струя, що вяже в серці

День нинішний з вчорашним і грядущим.

І ціль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвилась, розяснилась.

І ось великим шляхом многолюдним
Посеред тиску, свару й тов'їтні
Ідуть вони, ховаючи у грудях
Дитячі серця, як найкрасший скарб.
Минає їх гордий, надутий дурень,
І розсмієсь; мина' пишний вельможа,
То і не гляне; зустріне мужик,
То в спрагу дасть погожої води
Напити ся, і стежку покаже,
І підночує, в слоту захистить.
Вони-ж побравши ся за руки, тихо
І радісно, без огляду й тривоги
Ідуть на стрічу сонцю золотому.

Що Ви читаєте?

Великим скарбом для чоловіка
є добра книжка!

Такі користні книжки дістанете за попереднім надісланем грошей в РУСЬКІЙ КНИГАРНІ у ВІННІШЕГУ 850 MAIN ST. Власні видава є слідуєчі.

РУСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ЛИСТІВНИК , або наука писання листів, взори руських і англійських листів у всяких случаях жити потрібних, як також взори листів бізнесових, упімнень, просьб і т. п. 288 сторін друку лише.....	75 ц.
Провідник , практичний самоучок до науки англійської мови без помочи учителя зі словарцем	1.50
Товариш-англійський Тлумач	60 ц.
Геновефа повість з старих часів	30 „
Слово правди , написано священником Петровом.....	15 „
Про чудеса святих Дамазія і Панкратія	10 „
Правовірний Католик	5 „
Христос охотно прийме грішника	5 „
Без Бога на світі	20 „
Важніші права Канади , або канадійські параграфи	35 „
Підстава Християнської віри	25 „
Вірність пастирська Ісуса Христа.....	5 „
Оборона Віри , або пояснене чому і як вірити в Бога	25 „
Фармазони , або як 30 господарів записали ся чортови	25 „
Оповідання для дітей . Гарна книжочка з образками.....	25 „
Казки за Жидів	10 „
Рицар і смерть	5 „
Нові пісні з старим кінцем , друге доповнене видане	25 „
Робітничі пісні , про долю канадійських робітників	25 „
Лист шинкара до чорта і листи з пекла	25 „
Розмова Поляка з Русином.....	10 „
Воскресене Лазаря.....	25 „
Сім мудрців	25 „
О терпеливій Єлені	20 „
Найновіше чудо в Ченстохові о мордерстві Ксьондза	15 „
Канадійські оповідання	15 „
Історія о гарній Магельоні	25 „
Коротка Історія церкви.....	25 „
Гостинець з Канади	5 „
Батько	5 „
Чому поци не женять ся	10 „
Порадник для женщин котрі хотять бути здоровими.....	15 „
Збірник найкрасших байок.....	25 „

Чародійна рожа і Перстень.....	20 ц.
Оповідання про Григорія	20 „
Чого учив Христос	15 „
Кароля, прегарна повість з життя дівчини, 160 сторін.....	40 „
Убийники, гарна драма в 5-дійх, II видане	25 „
Гореслав, історія про сина Геновефи, його жите і страсти	25 „
О двадцяти таблицях, байки.....	30 „
Серце чоловіка сьвятинею Бога, або осідком диявола	15 „
Історія про сироту Івася	15 „
Пісні про Канаду і Австрію та М. Січинського, 5-ти побіль- шене видане	40 „
Славні пророцтва Арабської цариці Михальди	30 „
Як утік Січинський з Діброви	10 „
Коли легше буде	5 „
Грішниця, гарне оповіданє	5 „
Злочин і алочинці	10 „
Що думають соціялісти	10 „
Причта про воду	5 „
Оборонець проститутки	5 „
Новий збірник народних пісень, дум, думок, коломийок і пісень весільних	25 „
Що стало ся в Рудольфом, про жите і загадочну смерть архи- князя Рудольфа з 26 образками	30 „
Елисавета, правдива історія про жите Елисавети, її поводже- не і мученичу смерть, 192 сторін з образками.....	60 „
Конець Титаніка, брош.	40 „
Петрії й Довбушуки, гарна повість в II частих, 300 стор.	85 „
Пригода шляхтича Чваньківського на полі й на морі, оправ.	50 „
Порадник як писати любовні листи	35 „
Лист Вожий	10 „
Куди ідеш Господи? (Quo Vadis?) оповіданє з часів переслі- дуваня християн, з образками	50 „
Найкрасші руські пісні	20 „
Пів кони казок.....	20 „
Байки	30 „
Товаришська забава	25 „
Український співанник, опр.	60 „
Ів'ч Дурак, історія о трох братях Пропустиш огонь—не вгасиш народне оповіданє	25 „
Історія про Луця Заливайка і его сина, з образками, в додат- ку Гриць Шпачок	25 „

Ruska Knyharnia

850 Main st.

Winnipeg, Man.

